

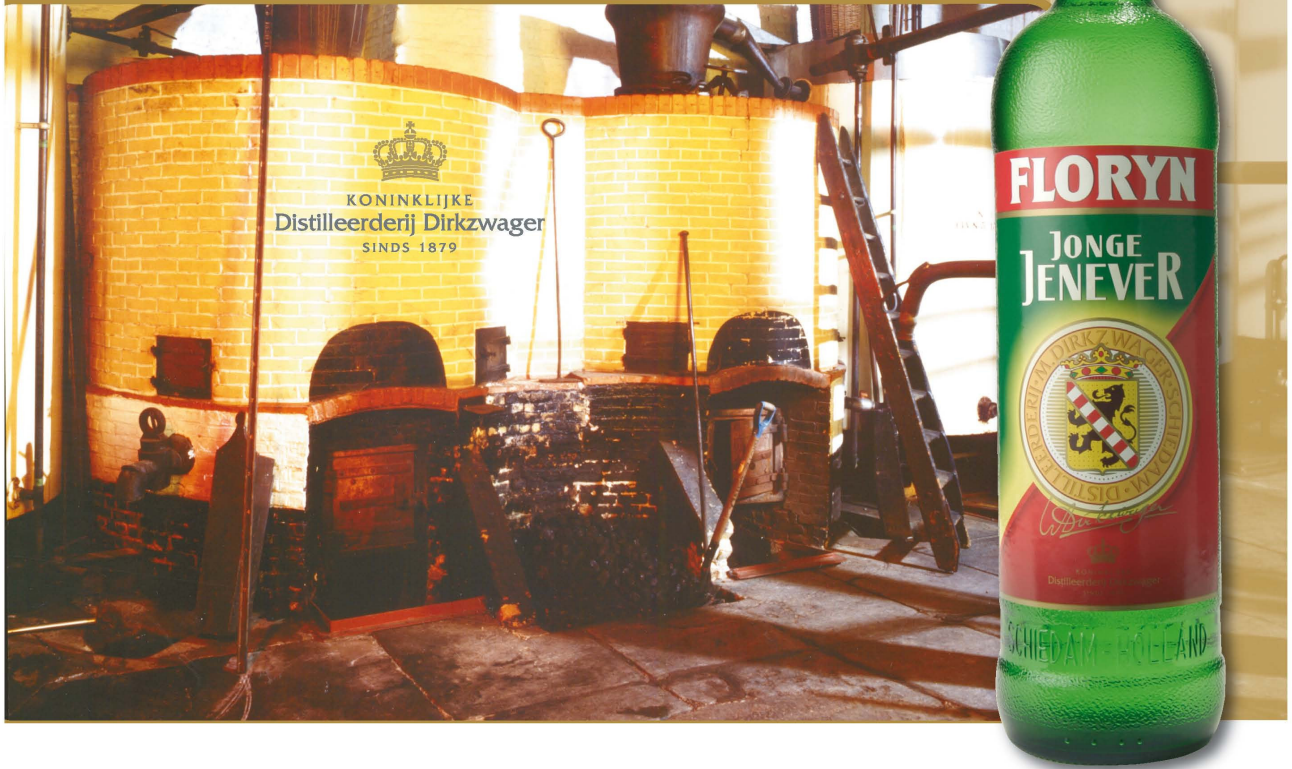

32e JAARGANG NUMMER 121
2e kwartaal 2010

ISSN 1383-3049
LOSSE NUMMERS € 10,-

DE OUDE FLESC ☐

Ambachtelijke kwaliteit

Inhoudsopgave:

- 4. Nederland 65 jaar vrij**
Johan Soetens
Willem van Traa
- 7. Geen fles maar een flacon**
Johan Soetens
- 21. Aryballoi – met de**
Romeinen in bad
Hans van Rossum
- 26. Biberon ou non?**
Robert van Ee
- 27. Vogeltje wat zing je vroeg**
Johan Soetens
- 30. Fabuleuze FABRE flessen**
Peter Vermeulen
- 32. Amercan Bitters Bottles**
John Pastor
- 34. Distilleerderij ‘De Zon’**
Robert van Ee
- 36. Mededelingen en nieuws**

Van de redactie.

Slechts een beperkt aantal lezers zullen het einde van de Duitse bezetting van Nederland hebben meegemaakt. Nu, 65 jaar later, speurden we naar uitingen van vreugde daarover in de vorm van schilderijen op flessen en tevens naar soortgelijke reacties bij het einde van vroegere conflicten. Een wrange constatering daarbij was dat vijftig jaar na de definitieve bevrijding van het hongerende Westen 20% van het huisvuil bleek te bestaan uit weggegooid voedsel.

Een van de vroege internationals van Nederland was het bedrijf van J.C. Boldoot. Met het verfrissend reukwater van die naam waren onze moeders, tantes, grootmoeders en overgrootmoeders heel vertrouwd. De redactie achterhaalde door interviews en archiefonderzoek de geschiedenis van dit bedrijf en bracht het brede gamma van flessen en kruikjes zo goed mogelijk in beeld. Dat lukte grotendeels dank zij de medewerking van het Nederlands Parfumflessen Museum waar zich naast een uitgebreid archief tevens een ware schatkamer aan Boldoot perafinalia bevindt. Het is een gelukkige keuze van het bestuur geweest om de presentatie van dit nummer daar te doen plaatsvinden.

Hans van Rossum neemt ons in dit nummer mee naar de Romeinse badhuizen. Peter Vermeulen kwam op het spoor van fraude met symbolen op kelderflessen en de samensteller blijkt ze te zien vliegen.

Amerikaanse flessen worden verkocht voor prijzen waar we hier met verbazing naar kijken. John Pastor (American Glass Gallery) gaat ons hierover regelmatig berichten. Rob van Ee tenslotte, blijkt van geen ophouden te weten, vooral niet als het over zijn woonplaats Overschie gaat.

Redactie

Cees Martin, c.martin@kpnplanet.nl

Willem van Traa, wvantraa@xs4all.nl

Johan Soetens, jsoetens@hetnet.nl

Verzamelaarsvereniging

“De Oude Flesch”

Opgericht 6 juni 1979

Voorzitter

Harry Wagter, wagter@iae.nl

secretaris

Joke Andringa, d.gvanloenen@chello.nl

2^e secretaris

Jan Ledegang, ledegang.jj@upcmail.nl

penningmeester, vice-voorzitter

Klaas Prins, klaas.prins@planet.nl

public relations en web-site beheer

Arie Vijfvinkel, vijfvinkel@hotmail.com

bibliothecaris

Willem van Traa, wvantraa@xs4all.nl

Tentoonstellingen

Cees Martin, c.martin@kpnplanet.nl

Lidmaatschap € 40.- per jaar.

Huisgenoten € 10.-

Giro 4142725 t.n.v. “De Oude Flesch”,

Schansbosch 11, Linschoten

Voor alle verdere informatie

website: www.deoudeflesch.nl

In het volgende nummer:

*Ditsilleerderij Hulstkamp & Zoon
& Molijn
De identiteit van ‘De Oude Heer’
onthult!*

Byzantijns glas: Pelgrimsflessen

*De fraaie kelderflessen
van C.H. Herwig*

American Patent medicines

DE OUDE FLESCH ☐

Inleveren nieuwe kopij voor nummer 122
UITSLUITEND in Word document ZONDER OPMAAK
Over volle paginabreedte en foto's in JPG per separete e-mail

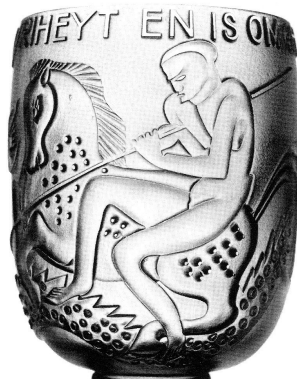
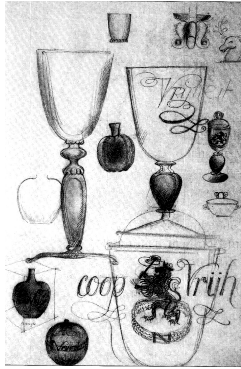
Voorpagina:
Privat Livermond (1861-1936)
Boldootposter in Jugenstil (1897)

Ik snak naar een dag, vol van Rood, Wit en Blauw, met een zwier van Oranje er boven...

(uit: Geuzenliedboek 1940-1945)

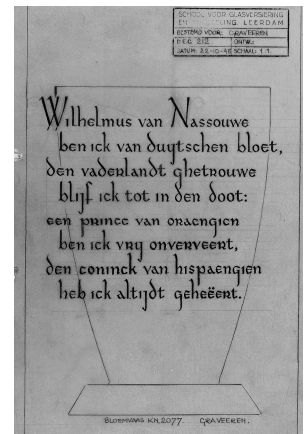
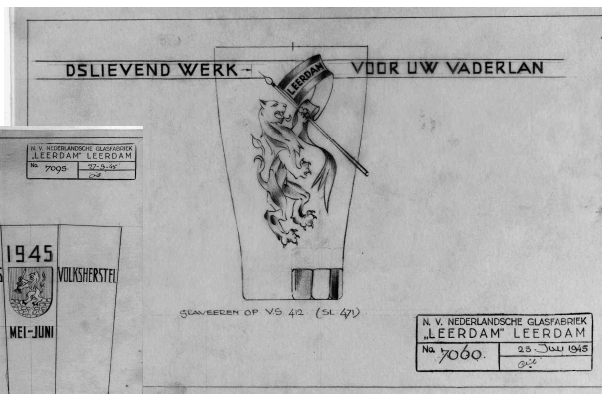
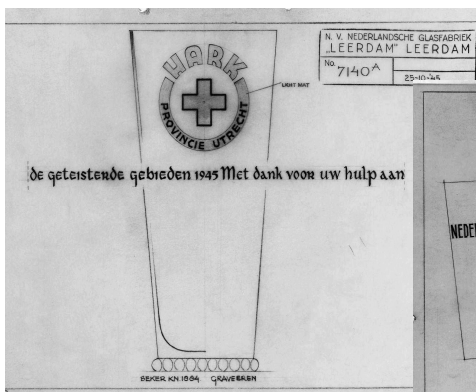
Johan Soetens en Willem van Traa

Veertien jaar was ik toen de Geallieerden uiteindelijk ook het Westen van het land bevrijdden, nu 65 jaar geleden. Jong genoeg om van de Duitse maatregelen en tewerkstellingen geen last te hebben gehad. Oud genoeg om beelden in mij op te nemen die voor altijd op mijn netvlies zullen staan.

De productie in de glasfabrieken was die laatste maanden vrijwel tot stilstand gekomen. In Leerdam werden mede middels de in 1940 opgerichte glasschool zoveel mogelijk jongeren aan de Duitse *Arbeitseinsatz* onttrokken en A.D. Copier was reeds bezig met het ontwerp voor een bevrijdingsbokaal, die zou passen in de traditie van de Leerdamse jaarbekers. Hij kon dat veilig doen want de gekozen tekst stond en staat nog in de gevel van het Leerdamse Drossaerthuis: *'Vriheyte en is om gheen ghelt te koop'*. Van het uiteindelijke ontwerp werden 25 stuks gemaakt, in tegenstelling tot de voor de oorlog gebruikelijke 40 – 50 stuks. Daarvan staan de nummers 22 en 25 in het Nationaal Glasmuseum. De nummers 1, 2 en 3 werden geschonken aan respectievelijk Koningin Wilhelmina, Churchill en

de Stichting Oranjehotel / Dodencel 601 (zie *Johan Soetens: Glas op Celluloid, Amsterdam 2006 – pag. 124 e.v.*). Er zijn voor zover ik weet geen vaderlandslievende ontwerpen uit de oorlogsjaren bekend: die konden je immers gemakkelijk in een concentratiekamp doen belanden. Saskia Waterman, Kenniscentrum Nationaal Glasmuseum, speurde enkele nooit gepubliceerde ontwerpen voor ons op, alle gemaakt tussen juli en november 1945. De oogst aan herinneringsglas is dus niet al te groot. Dat merkte ook Willem van Traa, op zoek naar glas dat gewijd was aan vroegere conflicten. (J.S.)

Van L. Naar R.: Met dank voor uw hulp aan de geteisterde gebieden- 25-10-1945; Nederlands Volksherstel, 29-9-1945; Voor uw vaderlandslievend werk 25 -7-1945; Bloemvaas met als graveervoorbeeld het eerste couplet 'Wilhelmus' t.b.v Glasschool Leerdam, 22-10-1945. Boven: Studie voor- en uiteindelijke uitvoering van Vrijheidsbokaal, A.D.Copier, 1945.

De afbeeldingen hierboven tonen hoe Nederland z'n vreugde over het einde van de oorlog in 1945 tot uitdrukking bracht.

Dat was niet alleen bij WWII het geval, want het gedenken van een oorlog en vooral de vreugde over de vrede is van alle tijden. Toch zijn er weinig 'Oorlog & Vrede' glazen in de Nederlandse museale collecties te vinden tegen een veelvoud van glazen die 'de Negotie' 'de Handel' of enig beroep of nijverheid (de Visserij, de Lijnbaan of de Wijnkoperij) eer aan doen. Nederland is altijd een land van kooplieden geweest. In de collectie van het Rijksmuseum bevinden zich een aantal glazen rond de vergeefse verdediging van de citadel van Antwerpen door generaal Chassé in 1830-1831 ten tijde van de 10-daagse veldtocht. Chassé's mannen herdachten dat later door hun naam of initialen in herinnerings of souvenir glazen te laten graveren,

zoals: 2e luitenant H.J. van Mourik, D.G. Beijers en anderen. De glazen en bекers zijn gemaakt in helder kleurloos (lood?)glas dat rijk geslepen is. De glazen volgen de mode van die tijd van de vierkante voet. Het zijn massaproducten, waarin later de namen en data met de diamantpunt zijn gegraveerd. De graveur is onbekend. Het herinneringsglas voor M. Brandon Mondolfo vormt een uitzondering, omdat dit in 1856 gesignd is door bekende 19e eeuwse graveur Daniel H. de Castro (Amsterdam 1806-1863). Dit glas is uit de collectie van de Castro zelf, via het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, in 1896 in de collectie van het Rijksmuseum terecht gekomen.

Eén van de belangrijkste gebeurtenissen van de 17e eeuw was de **Vrede van Westfalen** in 1648 (1). Deze beëindigde de 30-jarige oorlog tussen de Duitse keizer, de Keurvorsten, Zweden, Frankrijk en de Habsburgse Oostenrijkers. De strijd werd vrijwel geheel op Duitse bodem uitgevochten en was zo verwoestend, dat het herstel vele decennia heeft gekost. De vreugde over het einde van de strijd was dan ook groot. Dat wordt onder meer tot uitdrukking gebracht met deze **Humpen**, gedateerd 1651, door Walter Stengel en Axel von Saldern (2) toegeschreven aan het Fichtelgebirge in Noord-Oost Beieren. Deze beker hoort tot de collectie van de Oostenrijks/Amerikaanse glaskenner en -verzamelaar Rudolf von Strasser en werd in 2002 in Wenen getoond (3). Hij is gemaakt in helder kleurloos glas met een groenige zweem, is 22 cm hoog met een doorsnede van 15 cm en is veelkleurig emailbeschilderd en verguld. Zoals bekend gebruikten (feest)maaltijdgasten zulke Humpen om elkaar toe te drinken. Ik neem aan dat hiermee menige heildronk op de herwonnen vrede is uitgebracht. De Humpen toont de drie hoofdrolspelers van de oorlog: de Duitse Keizer, Ferdinand III met de Koningin van Zweden en de Koning van Frankrijk, onder de welwillende blik van God met teksten als: 'Ehre sei Gott in der Höhe' 'Friede auff erdem' 'Dem menschen ein Wolgefallen'. Aan de achterzijde, waarvan ik helaas geen foto kan tonen, wordt 'Nicolaus Friedell Müller, von Nähla Itzo in Gräfen Haag' vermeld. Wie hij is, is niet duidelijk. Ook is

niet bekend of hij de opdrachtgever is of degene die de beker cadeau kreeg.

Dezelfde Duitse keizer staat afgebeeld op een glazen afgietsel van een in 1649 geslagen **penning** in het Gemeentemuseum den Haag (4). Afgietsels van penningen komen meer voor, maar in glas is dit uniek. Hoewel de penning Ferdinand krijgshaftig te paard laat zien, gedenkt hij hem als vredesstichter bij de Westfaalse Vrede. Rechtsboven is het afgietsel aangeheeld.

De Humpen met de beeltenis van **Karel XII van Zweden** (5) gedenkt niet de vrede, maar de door hem gevoerde oorlogen. De beker is in helder kleurloos glas gemaakt, wordt ook aan het Fichtelgebirge toegeschreven en vóór 1713 gedateerd, is 17 cm hoog met een doorsnede van 09,5 cm. De Zweedse Koning was populair in Duitsland door zijn protestantse religie en zijn strijd tegen de adel ten gunste van de boerenstand. Karel's oorlogen tegen Saksen vergrooten zijn populariteit nog meer, omdat de Keurvorst van Saksen de gewoonte had zijn onderdanen - tegen hun wil- als soldaat te verhuren om in&voor andere landen oorlog te voeren. In veler ogen was Karel een held, die vaak met hoogdravende teksten op gebruiksglas werd afgebeeld. Bij het onderwerp Oorlog&Vrede hoort ook de door Anton Kothgasser (1769-1851) in Wenen rond 1815 beschilderde beker (6). De beker is in helder kleurloos glas gemaakt, is 09 cm hoog met een doorsnede van 06,8 cm en is veelkleurig met transparant-email beschilderd en verguld. De beker toont Napoleon op een schimmel, achterna gezeten door een Kozak met een vergeet-mij-niet in z'n hand. De onderkant van de beker is gesignd met 'A:K' en op de achterzijde staan

de initialen 'AS', mogelijk de opdrachtgever. (W.v.T.)

1. Onderdeel hiervan was de vrede van Münster, die een einde aan de 80-jarige oorlog maakte.
2. Walter Stengl: *Reichsadlergläser in: Kunst und Kunsthandwerk*, 19^e Jaargang, 1917 pp. 322-338. Axel von Saldern: *German enameled glass*, Corning 1965 pp. 81, 85.
3. Rudolf von Strasser, Sabine Baumgärtner: *Licht und Farbe, die Sammlung Rudolf von Strasser. Schriften des Kunsthistorischen Museums*, Band 7, Wien 2002, pp. 131-132 en 133 (afb).
4. Jet Pijzel-Dommisse, Titus M. Eliëns: *Glinsterend glas, 1500 jaar Europese glaskunst*, Zwolle 2008, p. 133 nr. 233
5. von Strasser & Baumgärtner: pp. 144, 145 (afb).
6. von Strasser & Baumgärtner: pp. 479 (afb), 480.

Terug nu naar 1945, of eigenlijk 1944, toen de stad Nijmegen door geallieerde troepen werd bevrijd. Johan ten Hove had op dat moment gewacht om zijn zuinig bewaarde flesje jenever soldaat te kunnen maken. Daarna kon hij er echter geen afstand van doen. Waarschijnlijk had hij het te lang en te vaak verlekkerd in zijn handen gehouden en de glasbak bestond nog niet. Er werd in die jaren so wie so weinig weggegooid voor zover er al iets weg te gooien viel. De statistieken voor afvalverwijdering uit die tijd tonen een historisch laag niveau. In ieder geval heeft hij het goede idee gehad om zijn flesje aan alle vier zijden te beschilderen. Er moeten veel meer van dit soort vreugdeutingen zijn maar

ze zijn moeilijk te vinden. Het Likeur en Frisdrankmuseum bezit echter twee beschilderde vroeg 20e eeuwse flessen die de bevrijding op 5 mei 1945 memoreren alsmede een door ons lid Erik Dubelaar in bruikleen gegeven Friese jeneverfles van het verdwenen merk J.F. Tak & Zonen. (J.S.)

Na een aantal maanden kwam een bescheiden productie herinnerings-tegeltjes op gang maar herinnerings-flessen blijken uiterst schaars te zijn. Tien jaar na de bevrijding gaf de Groningse firma Woldring & Idema opdracht tot het maken van een herinneringskruikje. Het werd in Leerdam vervaardigd en voorzien van een rondom aangebracht email etiket in de vorm van een beeldverhaal. (Collectie Likeur en Frisdrankenmuseum)

Een gegraveerd glasobject, in 1955 aangeboden door het Nederlands Bakkerscomité aan koning Gustav van Zweden in het paleis op de Dam, in aanwezigheid van koningin Juliana, als dank dat 10 jaar eerder Zweeds wittebrood boven West-Nederland werd uitgestrooid. (Coll. Nat. Glasmuseum). Veertig jaar later wisten de kranten te melden dat 20% van het huisvuil bestond uit voedselresten. Aan brood alleen zou dat voor 1995 de tegenwaarde van 100 miljoen broden hebben betekend.

...en niet één van de ongeborenen zal de vrijheid ooit zo beseffen

Uit: J.C. Bloem (1887-1966) *„Na de bevrijding”*

GEEN FLES MAAR EEN FLACON

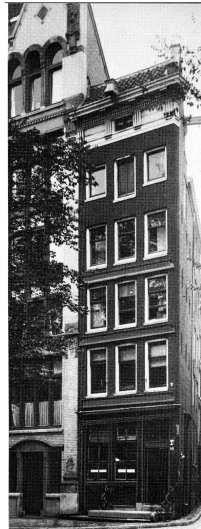
Johan Soetens

Het gebruik van geurige kruiden, welriekende zalven en olieën is waarschijnlijk zo oud als de mensheid. Alle oude volken kenden rituele reukoffers aan goden en koningen: ook in de Bijbel staan voorbeelden daarvan. Sinds de Renaissance vinden parfums en reukstoffen gretig aftrek bij bredere lagen van de bevolking. De Franse koningen en hun hofhouding gebruikten er onvoorstelbare hoeveelheden van en in hun voetspoor verspreidden de modekoningen het gebruik tot in alle lagen van de bevolking. Er is over de geschiedenis van parfum, de daarvoor gebruikte verpakkingen en de daaraan verbonden sociale revolutie een interessant verhaal te vertellen en ongetwijfeld doen we dat ook eens, maar niet nu. Dit keer is de beurt aan een bedrijf dat al in 1850 een multinational was: J.C. Boldoot

Cosmetische flessen waren altijd al een klasse apart. Allereerst op gebied van ontwerp en kwaliteit van het glas. Toen allerlei soorten glasverpakking van jam- en haringpot tot melk- en wijnfles, al of niet zorgvuldig gereinigd opnieuw werden gebruikt en zelfs in iedere apotheek achter een rubberen gordijn een knecht de teruggebrachte flesjes stond 'schoon' te maken, waren cosmetische flessen uitsluitend bedoeld voor eenmalig gebruik. Mede vanwege de voor export benodigde aantallen waren cosmetische bedrijven zoals Eau de Colognefabrieken interessante volume afnemers van de glasfabrieken. In Nederland was het Amsterdamse bedrijf J.C. Boldoot veruit de grootste op dit gebied. Weliswaar kon men een leeg Eau de Cologneflesje uit een speciale voorraadfles opnieuw laten vullen bij de drogist maar het merendeel belande na gebruik toch op de vuilnisbelt vanwaar ze tegenwoordig door flessenverzamelaars vreugdevol weer worden opgegraven. Glas blijft eindeloos.

J.C. Boldoot 1766-1838
Rechts:
Pand N.Z. Voorburgwal,
hoek Korte Kolksteeg.

Jacob Cornelis Boldoot, de stichter van het bedrijf dat synoniem zou worden voor het verfrissend reukwater dat later Eau de Cologne zou gaan heten was de zoon van een redelijk welvarende timmerman en werd op 27 juni 1780 ingeschreven als leerling artsennijmenger (artsenhelper) bij de apotheker I.G. Riga. Na drie jaar vond hij waarschijnlijk dat hij daar niets meer te leren had. Achtereenvolgens werkte hij voor de apothekers Rootelaar, Posthumes en Quack en in maart 1789 diende hij een 'request' in om zijn meesterproef te mogen doen. In mei van dat jaar opende hij zijn eigen 'winkel' aan de Amsterdamse N.Z. Voorburgwal, hoek korte Kolksteeg. Hij had dit pand geërfd van zijn slechts een maand tevoren overleden vader. Uit een dergelijke apotheek kwam in die tijd alles wat artsen aan geneesmiddelen voorschreven. De benedenverdieping huisvestte de 'winkel' en boven woonde de familie alsmede de leerlingen die Boldoot op zijn beurt onderricht gaf. In het leerlingenboek van de Stadscommissie voor Geneeskundig Toezicht staan de namen van twintig apothekersgezellen die bij hem in de leer waren.

Links: J.C. Boldoot, 1809-1976. Midden: 19 eeuwse bronzen vultrechter en een klem om kurken samen te persen alvorens deze in de hals van de fles te brengen. Ooit in gebruik bij Boldoot. Privé collectie. Rechts: 19e eeuwse Boldootflessen, collectie Nederlands Parfumflessen Museum.

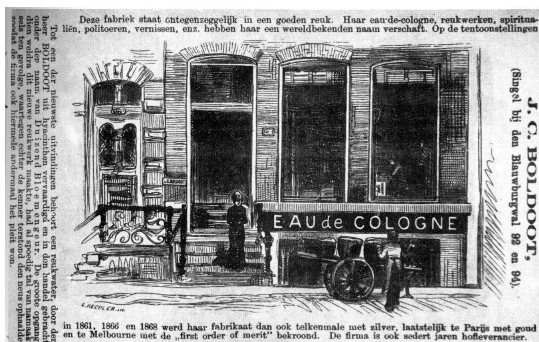

Middels een miniscuul trechttertje werden de flaconnetjes bijgevuld. Er hoorde tevens een foudraal bij in de vorm van de flacon en dat alles diende om zich gedurende de vaak lange kerkdienst te kunnen verfrissen.

Drie opnamen van tassen- of kerkeflesjes. Men diende zelf te zorgen voor de hervulling. Dergelijke flesjes worden soms ten onrechte als 'loddereintjes' aangeduid. Ze missen echter de verfijning en dure bewerking van de op speciale bestelling vervaardigde flacons

De artsenijmenger Boldoot begon zich steeds meer in cosmetische richting te bewegen met het maken van tandpoeders, crèmes en een reukwater dat hij 'Eau Admirable' noemde. Na diens overlijden voegde zoon J.J. Boldoot daar vernissen en chemicaliën aan toe en introduceerde het Eau de Cologne merk 'Veritable' dat veruit het populairste merk zou worden dat deze firma ooit gemaakt heeft. Inmiddels was het bedrijf overgebracht naar een pand aan het Singel. In november 1875 werd de Keulse Eau de Cologne firma Johann Maria Farina overgenomen teneinde de eigen receptuur uit te kunnen breiden. Voor een prijs van 8000 Duitse Markten werd daardoor het monopolie van de stad Keulen op het maken van Keuls water gebroken. Ze zouden het op nummer 4711 nooit vergeven. Tot in lengte van jaren zouden de Amsterdamse en Keulse firma's elkaar het licht in de ogen niet gunnen. Nog in 1964 weigerde de directie het door '4711' ter gelegenheid van het 175 jarig bestaan aangeboden Delftse bord aan de muur te hangen.

Van l. naar r.: J.J. Boldoot (1850-1898); Kantoor Singel, Amsterdam; Delfts bord, vervaardigd in opdracht van 4711 ter gelegenheid van het 175 jarig bestaan van J.C. Boldoot. De directie wilde het echter niet aan de muur hebben. Privé collectie. Hieronder: laat 19e eeuwse en vroeg 20e eeuwse verpakkingen. Collectie Nederlands Parfumflessen Museum

Eau de Cologne Jean-Marie Farina

In 1709 emigreerde de Italiaanse barbier Gian Paolo Feminis naar Duitsland om een product aan de man te brengen dat al generaties lang door Italiaanse families werd gebruikt. Hij noemde het Aqua Mirabilis en beval het aan als middel tegen problemen met de huid, de maag, tandvlees en als remedie tegen hoofdpijn, beroertes, tandpijn, onbeantwoorde liefde en verder zo ongeveer alles. Omdat de gebruikte alcohol in die tijd nog niet gedenaturiseerd was kon het middel ook in water, wijn en bouillon worden gedaan en gedronken. Het succes was zo groot dat hij al spoedig zijn neef Giovanni Maria Farina ter assistentie moest laten overkomen. Deze nam in 1732 de leiding van het

bedrijf over en weer vijf en twintig jaar later brachten Franse troepen tijdens de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) het product naar Frankrijk waar het een onmiddellijk succes werd. Naar verluidt was Madame du Barry er verzot op en spaarde ze moeite nog geld om het te pakken te krijgen. Ook Napoleon was een groot liefhebber van *Eau de Cologne Farina* en was er vast van overtuigd dat de geur er van zijn denkvermogen bevorderde. Zijn maandelijks gebruik zou tegen de honderd liter gelegen hebben: hij werd er mee gemasseerd, goot het in zijn badwater en at in *Eau de Cologne* gedoopte suikerklontjes als middel tegen wat we nu stress zouden noemen. Tijdens zijn verbanning op St. Helena raakte de meegesmokkelde hoeveelheid echter snel op zodat hij zich met een door zijn dienaar met lokale producten samengestelde vervanging tevreden moest stellen.

Het succes van Farina bracht een groot aantal imitaties op de markt die alle claimden gebruik te maken van het originele recept. In 1865 waren in Keulen 39 bedrijven werkzaam onder de naam Farina. Alvorens terug te keren naar Italië verkocht Giovanni Maria zijn oorspronkelijke formule aan zijn neven Roger en Gallet, die tot op de dag van vandaag, de wettige eigenaren van het merk schijnen te zijn. Volgens de hier getoonde advertentie maakten zij daar nog in 1952 reclame voor. Het is dan ook niet duidelijk hoe de verhouding lag met het gelijknamige in 1865 opgerichte bedrijf dat op 5 november 1875 door Boldoot werd overgenomen maar de frustratie bij de concurrenten was er niet minder om.

Gedurende de hele 19^e eeuw bleef de marketing van *Eau de Cologne* gekenmerkt door een sfeer van extravagantie met veel rethoriek en ondersteund door prospectussen en posters.

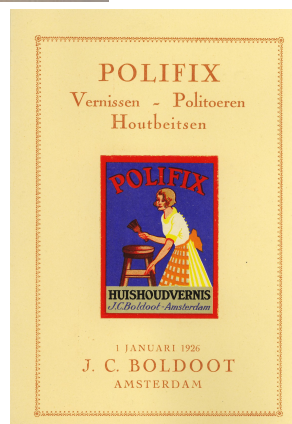
Hoewel de naam Farina nu weinigen zal aanspreken was het in de 19^e eeuw een toonaangevend bedrijf van internationale reputatie. Tijdens 'The Great Exhibition of the Works of All Nations' van 1851 in het Crystal Palace in Londen trok hun presentatie met een *Eau de Cologne* spuitende fontein duizenden belangstellenden.

Links onder: Goudgedecoreerde voorraadfles, Frans, 19^e eeuw. Rechts: Twee flessen, Frans fabrikaat. De rechter figuurfles, ook wel als 'character bottle' aangeduid, is waarschijnlijk afkomstig uit de Verrerie de Clichy die meer dan 800 van dergelijke modellen in haar programma had.

Het laatste deel van de 19^e eeuw was immers de tijd van de grote internationale tentoonstellingen, meestal aangeduid met een hele mond vol. Zij trokken een ongekend aantal bezoekers hetgeen werd mogelijk gemaakt door toenemende welvaart van de middenklasse en de aanleg van spoorwegen. Op de Parijse 'Exposition Internationale des Sciences Appliquées à l'Industrie' in 1879 won Boldoot een gouden medaille. In 1881 werd het bedrijf benoemd tot Hofleverancier aan het Nederlandse Hof en kort daarna eveneens aan dat van België, Portugal en Spanje. Filialen werden opgericht in Keulen en Brussel. In 1898 kwam J.J. Boldoot tragisch om het leven door een val van zijn paard. Hij was kinderloos en het bedrijf werd voortgezet door leden van de aangetrouwde familie van Vlijmen. Op 15 mei 1899 werd daartoe opgericht de N.V. Eau de Colognefabriek v/h J.C. Boldoot. Nadat eerst een tweede fabriek was gebouwd aan de Haarlemmer Trekvaart naar een ontwerp van architect van Stratum werd in 1938 het gehele bedrijf op deze locatie geconcentreerd. Een grote productiehal verrees naast het bestaande gebouw. Destijds waren de terreinen naast de Trekvaart en de spoorlijn naar Haarlem bedoeld als industriegebied. Ook de Westergasfabriek en later de Coca Colafabriek waren daar gevestigd. Dat een van oorsprong Amsterdamse apotheek zich daar met een imposant gebouw tussen voegde zegt wel iets over het prestige dat men inmiddels verworven had. Ooit werkten hier 1500 mensen. Het bedrijf voerde een breed assortiment artikelen, zowel chemisch, zoals lakken en vernissen, als ook op gezondheid gerichte producten zoals tandpoeder en mondspoelwater onder de merknaam 'Pastol'. Oorspronkelijk had men daar in navolging van het succesvolle Duitse product de naam 'Odol' voor uitgekozen maar dat stuitte ongetwijfeld op moeilijkheden met de eigenaar van dat merk; Karl Lingner, die imitaties van zijn product te vuur en te zwaard bestreed.

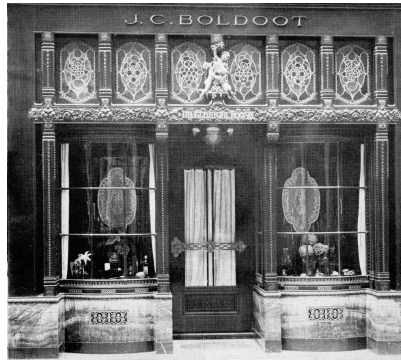

Links en rechts boven: Twee Boldootverpakkingen, gebruik onbekend, bodenvondsten . Flessen zowel voor grootgebruik, bijvoorbeeld bij kappers, als voor privé doeleinden. Collectie Nederlands Parfumflessen Museum.

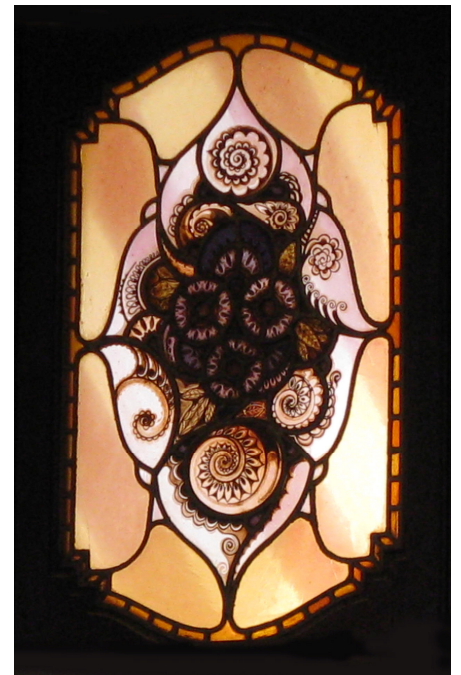

Veruit de belangrijkste activiteit vond echter plaats in de cosmetische sector en daar was, naast allerlei poeders en zepen, het product Eau de Cologne met afstand het belangrijkste. Behalve een breed gamma artikelen voerde men ook een eindeloze rij van flesinhouden en andere verpakkingen. Die bezorgen verzamelaars en speurders op E-bay of Marktplaats nog dagelijks nieuwe verrassingen. Sommige daarvan lijken meer geschikt voor verpakking van jenever of levertraan dan voor Eau de Cologne. De hier getoonde flessen zouden als verpakking thans ondenkbaar zijn.

Voor het chique publiek waren er de speciale Boldootwinkels zoals die in de Haagse Passage, de Amsterdamse Nieuwendijk en niet te vergeten de Kalverstraat. Daar kwamen de dames van stand hun keuze maken uit de collectie zepen, parfums en reukwaters alsmede het assortiment geslepen flesjes en karaffen waarin een en ander voor hen werd afgevuld. Voordien was het de gewoonte dat de dames voor het pand aan het Singel hun koets lieten stilhouden zonder uit te stijgen. Het winkelpersoneel rende dan net zo lang heen en weer tot mevrouw haar keus gemaakt had.

De Boldoot showroom 'In 't Geurige Rooske' in betere tijden (1919). Een aantal van de getoonde karaffen en geslepen flacons zijn bewaard gebleven. Particuliere collectie.

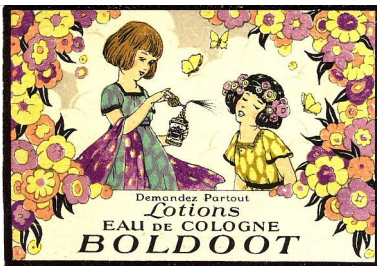
Van deze winkels is niet veel over: alleen het in 1919 geopende pand 'In 't Geurige Rooske' in de Amsterdamse Kalverstraat bestaat nog hoewel daar tegenwoordig een broodsjeswinkel annex ijssalon in gevestigd is. Een aantal originele elementen, zoals de naam in de pui, de Art Decolamp boven de entree, de glas-in-lood ramen aan de straatkant en de bronzen versiering bij de entree zijn bewaard gebleven. Van het interieur rest niets meer.

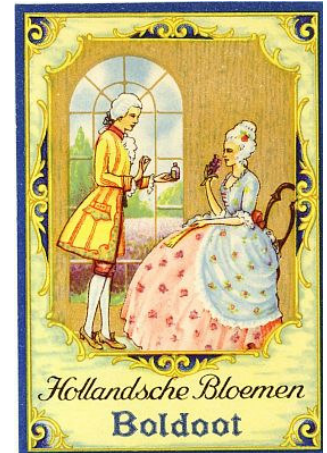
Hoewel het moeilijk geweest moet zijn om Hollandse Eau de Cologne in het buitenland te verkopen had het bedrijf toch een succesvolle export opgebouwd met kantoren in Parijs en Londen maar ook in New York en Shanghai alsmede natuurlijk in Nederlands Indië. Daarbij voerde men een actief advertentie- en promotiebeleid. Een drogisterij of warenhuis zonder de producten van Boldoot was ondenkbaar. In de tijd dat de toonbank nog een barrière vormde tussen klant en product was de indeling van de etalage voor de leveranciers super belangrijk want dat was de enige manier waarop de fabrikant zich direct aan de klant kon presenteren. Veel van het Boldoot materiaal bestond dan ook uit etalagekartons

Links: Advertentie, 1925. Boven: Etalagekarton, 1932

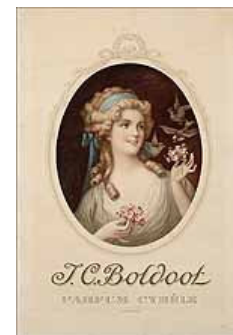

Van Links naar Rechts:
Kalenderkaartje, 1926;
Drie geurkaartjes, resp. uit 1930,
1930 en 1936.

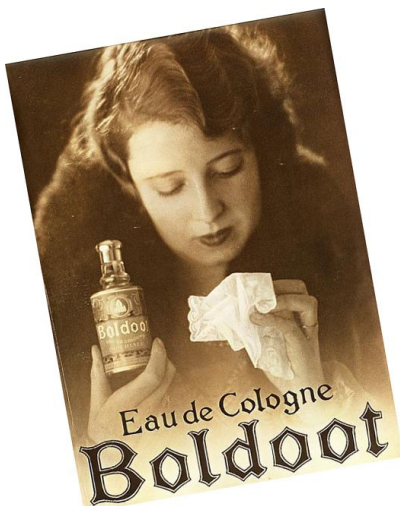
De na-oorlogse generatie kan zich nauwelijks voorstelling maken van de populariteit van Eau de Cologne tot ver in de twintigste eeuw. Badkamers en douches waren in de meeste voor-oorlogse huizen een onbekende luxe; men was aangewezen op een openbaar badhuis of op een wekelijkse wasbeurt in de tobbe. Niet voor niets bestond het assortiment verpakkingen ook uit eenheden tot een liter inhoud.

De Boldoot advertenties bleven inmiddels ver weg van enige associatie met gebrekkige hygiëne en toonde het product als middel tegen flauwte en warmte; een wereld van beschaafde, sportieve mensen die Boldoot gebruikten voor

verkoeling in aangename omgang met elkaar. Hoewel in de praktijk vaak een 'parfum der armen' 'opoe-water' of 'keukenmeiden parfum' werd het product in de advertenties getoond in handen van bekende filmsterren en lieflijke dames in een bloemendecor.

Links: Twee advertenties uit 1931.
Rechts: Buisflesje, ca. 1930.
Collectie Nederlands
Parfumflessen Museum.

Voor wie het ongeluk had in een dorp te wonen waar pastoor of dominee zelfs het gebruik van Eau de Cologne te frivoool achtte was er altijd nog als redmiddel de hoedenlak die eveneens door Boldoot werd gemaakt en die door hun knappe parfumeurs was voorzien van een aangename geur. De strooien hoedjes waarmee de dames ter kerke gingen dienden namelijk regelmatig daarmee te worden behandeld om hun glans en vorm te behouden en waar het gebruik van Eau de Cologne vanaf de kansel werd gebanvloekt voorzag een extra dosis hoedenlak de draagster toch van een welriekende nimbus.

Boldoot Eau de Cologne kon men aantreffen in een reeks verpakkingen; van weinig elegante stenen en glazen

'kruiken' alsmede donkergroene flesjes in verschillende maten maar ook in het buisvormige model dat reeds vanaf 1630 bestond als medicijnfles en vooral rond 1800 veel werd gemaakt in Frankrijk, België en Nederland. Daarnaast deed Boldoot mee met de ook bij distillateurs bestaande trend uit de jaren 1930 om verpakkingen van Delfts aardewerk te gebruiken.

Serie Boldootverpakkingen van Delfts blauw aardewerk. Particulier bezit.

Rechts boven: Beeld uit een Boldoot catalogus, 1932. Onder: Boldootposter en Boldootflessen met kurk- schroef- en stopsluiting 1930-1940. Collectie Nederlands Parfumflessen Museum.

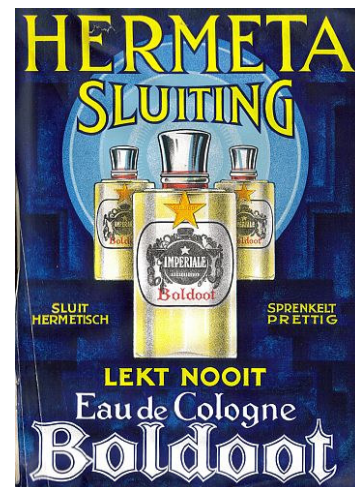
Toch tonen de advertenties uit het begin hoofdzakelijk de ook door de concurrentie gebruikte flessentypen die al naar de vorm van de hals Molano's of Kropmolano's werden genoemd. Echter, het woord 'fles' zou geen Boldoot medewerker over de lippen komen. Zodra een fles de naam Boldoot droeg werd deze FLACON. Dat betekende hetzelfde maar klonk veel chiquer. In alle advertenties werd het gebruik van dat woord daarom consequent doorgevoerd. Wat voor anderen een gewone fles was verkreeg door het af te vullen met Boldoot Eau de Cologne automatisch een hogere status.

Oorspronkelijk hadden de flessen een wijde monding waarin als sluiting een doorboorde kurk was aangebracht. Daarin paste een tinnen sprenkelaartje dat met een kroonvorming dopje werd afgesloten. Voor het gemak werd een klein kurkentrekkertje bijgeleverd.

Om niet accijnsplichtig te worden onder de latere alcoholwet mocht de flesopening bij cosmetische toepassingen echter niet meer dan 4 mm. groot zijn en zo ontstond de zogenaamde 'sprenkelmond'. Deze had een uitwendige schroefdraad en werd

afgesloten met een metalen dop. Boldoot lanceerde daarop de tweedelige 'Hermeta'sluiting. Deze nikkelen dop werd op een metalen sprenkeldop gedraaid welke op zijn beurt op de fles zat geschroefd. Het raakte toen tevens afgelopen met het gebruik van de typische langhalzige, met een simpele kurk afgesloten groene flesjes voor de verpakking van Eau de Cologne. Echter, in 1948 vond de juist uit Indië gerepatrieerde heer Sterneberg, directeur-eigenaar van de firma Conimex, dit model een goede verpakking voor de sojasaus die hij in Nederland wilde introduceren. Zestig jaar later zullen weinigen in de modern gestroomlijnde ketjapverpakking nog het oorspronkelijke groene Eau de Cologneflesje herkennen.

Molano's moesten van helderwit glas gemaakt zijn en dat werd in de jaren vóór de Tweede Wereldoorlog eigenlijk alleen continu gemaakt in Leerdam en Maastricht maar dat waren geen typische flessenfabrieken. Op een film uit 1941 is echter nog te zien hoe krommolano's uit helderwit glas semi-automatisch worden gemaakt in de Maastrichtse glasfabriek. (*Glas op Celluloid*. Uitgave De Bataafsche Leeuw, 2006). Voor zover ik heb kunnen achterhalen heeft Leerdam nooit Molano's voor Boldoot gemaakt. In de catalogus van de glasfabrieken van A.J. Bakker uit 1926 komen

deze modellen evenmin voor hoewel deze fabriek in Nieuw Buinen de grootste leverancier was van chemische- en medicinale flesjes, in glaskringen 'pingelwerk' genoemd. Bij concurrent Meursing blies men Boldootflacons aan de blaaspijp waartoe speciaal een 'pot' met helderwit glas werd gesmolten. De half/witte flesjes die de spade hier en daar nog naar boven brengt stammen dan ook grotendeels uit de periode van de beide Wereldoorlogen toen het moeilijk was over de juiste grondstoffen te beschikken. Veel van de Boldootflessen kwamen uit België en Frankrijk. Verder had vrijwel iedere drogist een navulfles op de toonbank staan van waaruit men de lege Boldootflessen kon laten hervullen en daar werd druk gebruik van gemaakt.

Na de oorlog werd de fabriek van Meursing te Nieuw Buinen een belangrijke flessenleverancier van Boldoot. De fabriek was voor dit werk uitgerust met half-automatische machines maar moest in 1967 de deuren sluiten. Toen was door de toegenomen welvaart en import van Franse reukwateren de populariteit

van Eau de Cologne echter al fors teruggelopen. Ondanks pogingen om het bedrijf te profileren als producent van exquise geuren bleef het publiek de naam Boldoot onverbrekkelijk associëren met opwekkende werking bij flauwtje en ziekte of het verdrijven van onprettige luchtjes. Niet voor niets had in Amsterdam de wagen die tot in de naoorlogse jaren de tonnen kwam legen van de 'stilletjes' uit wat we nu achterstandswijken zouden noemen de bijnaam 'Boldootwagen'. Kortom; wie 'Boldoot' zei had het over een ziekenkamer of over de kerk. Het menthol houdende product IJs Eau de Cologne was zelfs specifiek ontwikkeld voor chronische hoofdpijnpatienten. Daarbij hielp het niet dat de directie de onder andere naam uitgegeven parfums hardnekkig bleef voorzien van de naam Boldoot.

Boven: Boldootflessen fabriek Nieuw Buinen 1938
Onder: l. Navulfles. r. Poster Emile Gaillard, 1940

Voor het betreden van de Amerikaanse markt deed men het anders en had men in Parijs de Parfumerie L  rys opgericht. De aan Boldoot verbonden ontwerper Frits van Alphen ontwierp daarvoor enkele verpakkingen maar slechts weinigen bij Boldoot wisten dat dit ook in Nederland ge  mporteerde merk tot de eigen stal behoorde. Gedurende de crisis in de jaren dertig van de vorige eeuw werden de activiteiten rond het merk L  rys echter gestaakt. Ook werd een aantal filialen opgeheven zoals die in Parijs, Brussel en den Haag. Om verder in Nederland het imago te verbeteren introduceerde men het Eau de Cologne merk 'Imperiale' als duurdere tegenhanger van het populaire 'Veritable'.

Dol op Royalty! Van Links naar rechts: Een flacon 'Imperiale' uit 1925, Wilhelminaflacon uit 1926 en 'Princesse Royale' uit 1970. Collectie Nederlands Parfummuseum

Wilhelmina (voor het eerst met opgestoken haar) en in 1902 een met bruidegom Prins Hendrik. Helaas zijn voorbeelden daarvan voor zover ik heb kunnen nagaan verloren geraakt. Wel is bewaard gebleven de 'Wilhelmina-flacon' uit 1923. Op een krantenfoto uit 1979 (Dagblad De Limburger ('Juliana Superstar')) zijn alle vier flacons echter nog te zien. . Ergens moeten die flessen in dat jaar dus nog gestaan hebben.

Het verkrijgen van toestemming voor de 'Julianaflacon' was een mooi staaltje van Public Relations. Vanaf 1980, onder het regime van Koningin Beatrix, was de RVD niet scheutig meer met dit soort zaken. Daar zou nog bijgekomen zijn dat Boldoot in 1961 was overgenomen door Organon. Daar had men voor de toekomst de hoop gevestigd op de ontwikkeling van hormonencr  mes en men zocht een bedrijf dat die cr  mes zou kunnen maken. Daartoe werd tevens Zwitsal overgenomen. De productie van Boldoot werd overgebracht naar Apeldoorn, de archiefstukken werden veiliggesteld door overdracht aan het Gemeente Archief Amsterdam maar het bedrijfsmuseum werd meer of minder opengesteld voor de liefhebbers en verzamelaars onder het personeel, een probaat middel om dingen 'pootjes te laten krijgen'. Om aansluiting te krijgen met de moderne leefstijl introduceerde men een parfum voor dames en een cosmetische lijn voor heren, waaronder pre- en aftershave's onder de naam 'Bolder' maar het wilde niet lukken om los te komen van het typische drogisterij imago. Het huwelijk met Organon was inmiddels ongelukkig gebleken. De productie van hormonencr  mes wilde ook al niet lukken. Het enorme assortiment modellen en inhouden dat Boldoot er op na hield cre  de bovendien een inkoopprobleem.

In 1979, het jaar dat koningin Juliana zeventig jaar werd, lanceerde het bedrijf dat al sinds 1881 'Hofleverancier' was en sinds het 175-jarig bestaan in 1964 het predikaat 'Koninklijk' voerde, een flacon met op het etiket de beeltenis van de jarige vorstin. Men borduurde daarbij voort op een traditie. Reeds in 1896 bracht Boldoot een flacon uit met de 16-jarige prinses

Zo moesten volgens de voorschriften alle Eau de Cologne etiketten met goudpoeder worden bedrukt, een proces waar men alleen in Duitsland een leverancier voor kon vinden. Voor de nieuwe eigenaars was dat al snel te veel van het goede en de sterk stijgende loonkosten deden de rest. Ook voor de in de eerste helft van de 20^e eeuw populaire Delfts blauwe fantasieflaconnetjes restte slechts een toekomst als collector's item.

Omschrijving diverse Sprengel-sluitingen

Daar onze flacons met onderscheidene sprengel-sluitingen worden geleverd, geven wij hieronder een toelichting voor het gebruik ervan.

ZWARE NIKKELEN SLUITINGEN

KNOPSLUITING

Deze is de meest ideale en meest praktische sluiting: een kwart-draai van den knop naar rechts is slechts noodig, om ermede te sprengelen. Draait men verder door, dan kan men den dop geheel afnemen en kan de flacon bijgevuld worden.

(Zie foto op blz. 28)

HERMETASLUITING

Deze sluiting bestaat uit twee deelen: de nikkelen dop, die op den flacon geschroefd wordt en het gedeelte, dat in de hals van den flacon is vastgeschroefd en dat dient om te sprengelen.

Voor het gebruik moet de nikkelen dop worden afgenomen, terwijl om den flacon bij te vullen de eigenlijke sprengelaar bovendien kan worden losgedraaid.

(Zie foto op blz. 26)

GOEDKOOPE VERNIKKELDE SLUITINGEN

SCHROEFDOP

Evenals bij de hermetasluiting moet voor het gebruik de dop worden afgeschroefd. Het sprengelen geschiedt door den zeer nauwen mond van den flacon.

Door middel van een fijn trechtertje is de flacon opnieuw te vullen.

(Zie foto op blz. 36 No. 3264)

EENVOUDIGE KURKSPRENGELAAR

SCHROEFKURK

Deze bestaat uit een doorboorde kurk, waarop een sprengelaar, die open en dicht is te draaien.

(Zie foto op blz. 72)

Boldoot

Vergeelde beelden uit een catalogus uit 1932 geven een indruk van het grote assortiment flessen, sluitingen en etiketten dat Boldoot in gebruik had. Archief Nederlands Parfummuseum.

*(Nederlands Parfummuseum, Bosstraat 2, 1731 SE Winkel (N.H.)
Tel. 0224 54 15 78; e-mail: info@parfummuseum.nl. www.parfummuseum.nl)*

Nadat Organon fuseerde met Aku en Koninklijke Zwanenberg tot AKZO werd Boldoot verkocht aan British American Cosmetics om daarna in een groot aantal andere handen te geraken met als eindpunt de Franse firma Coty. Deze benaderde in 2002 het Nederlands Parfummuseum te Winkel (NH) voor overdracht van het resterende historisch materiaal van Boldoot dat inmiddels was opgeslagen in een aantal containers in Haarlem. Conservator Carina van Zoonen spendeerde meer dan een jaar aan het uitzoeken en sorteren van de vele flacons, affiches, brieven, catalogi, zeepstempels, oorkondes en oude foto's. Dat voerde in 2004 tot een speciale Boldoot tentoonstelling waar de nostalgie de boventoon voerde maar die niettemin goed was voor een record aantal bezoekers. Tegenwoordig behoort wat resteert van het vroegere Boldoot bedrijfsmuseum tot de vaste collectie van het Nederlands Parfummuseum dat is gevestigd in het schilderachtig voormalig gemeentehuis.

De naam Boldoot is in Nederland nog steeds een begrip en dat niet alleen vanwege de vele fraaie verpakkingen, prachtige posters en advertenties. Bij menigeen roept de naam een herinnering op aan moeders, grootmoeders of tantes en waarschijnlijk is de kans klein dat dit met het voorschrijden van de generaties zal verdwijnen. Verschillende parfumhuizen

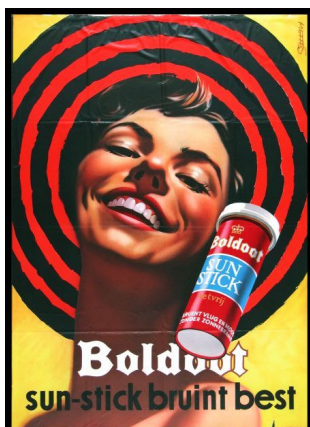
zijn inmiddels op de markt gekomen met licht geurende toiletwaters met zo'n 12% alcohol, zodat ze snel verdampen en een kenmerkende verfrissende indruk achterlaten. Marc Jacobs, die sinds 1998 alle ontwerpen maakt voor Louis Vuitton noemt ze 'body splashes', bestemd voor 'those that take fragrances too seriously'. Nou ja, zijn eigen merken kosten zo'n \$ 65,- per fles, dus dat lijkt serieus genoeg. Inmiddels hebben Chanel, Guerlain, Diesel en Lancôme eveneens eau de colognes aan hun assortiment toegevoegd en in Amerika schijnt de verkoop van het aloude merk 4711

weer in de lift te zitten als goedkope variant. De huidige recessie zal daar ongetwijfeld mede debet aan zijn.

Op 30 mei 2009 wist het Algemeen Dagblad in een artikel over twee pagina's te melden dat een nazaat van de laatste Boldoot directeur het merk teruggekocht had van Coty met de bedoeling het nieuw leven in te blazen. Wie weet, krijgen we ooit nog weer de fameuse Boldoot advertenties in moderne uitvoering te zien. Vooral de grafisch ontwerper Frans Mettes (1904-1984) werkte na de Tweede Wereldoorlog regelmatig voor Boldoot.

Hij was een bekend boekillustrator en ontwierp tal van affiches voor onder andere Heineken, Hulstkamp en Droste. Een hele generatie is opgegroeid met het beeld voor ogen van zijn Sinterklaaskartons die vanaf begin november in de etalages van alle drogisterijen te zien waren. Een vergelijking met zowel de voor- als naoorlogse stijl van reclame toont de slagkracht van zijn wijze van vormgeven.

Bronnen:

P.J.M. Wuisman: 'In Geuren en Kleuren' Jubileumuitgave Personeelsblad t.g.v. 175 jaar bestaan J.C. Boldoot, Amsterdam 1964.
H. Hendriks: 'Rozengeur en manenschijn' Gedenkboek 175 jaar Boldoot. Uitgave J.C. Boldoot, 1964
'Boldoot in Winkel' artikel Noordhollands Dagblad 3 oktober 2004.
Met dank aan:
De heer B.M.J.A. van Vlijmen, oud directeur Boldoot
De heer Th. Duineveld, oud hoofd reclame Boldoot
Mevr. C. van Zoonen, conservator Ned. Parfumflessen Museum

THE J.C. BOLDOOT COMPANY: AN EARLY MULTINATIONAL.

In 1709, the Italian barber Gianni Paolo Feminis, emigrated to the city of Cologne to bring onto the market a product that he called *Aqua Mirabilis*. It was an alcoholic medication that was supposed to cure almost anything, from skin and stomach problems to unrequited love. In those days the use of methylated spirit was unknown and one could safely add Aqua Mirabilis to water, wine

or broth. The product sold so well that Gianni Paolo soon needed the assistance of his cousin, Giovanni Maria Farina who, in 1732, took over the management of the firm under his own name. During the Seven Years War (1756-1762) French troops took the product home to France where it soon became immensely popular under the name *Eau de Cologne Farina*. It is said that Napoleon's monthly use was about a hundred liters.

In 1792, the Mühlens family, from Cologne, started the production of a similar product, called **4711** after their house number in the Clocknerstrasse. In 1789, a young medic, Jacob Cornelis Boldoot, started his own pharmacy in Amsterdam. After his demise, his godchild and cousin continued the business and began to produce scented water, similar to the Farina product, that he called *Eau Admirable*. His son and successor J.J. Boldoot added a second product, *Eau de Cologne Veritable*. The company was extremely successful and, in 1875, managed to take over the Farina Company, much to the vexation of their 4711 competitor. In 1875, during the international exhibition in Paris, the Boldoot Company was awarded a gold medal and in 1881 appointed purveyor to the Dutch Court, as well as that of Belgium, Portugal and Spain. The Boldoot Company opened offices in Cologne, Paris, London, New York, Shanghai and the Dutch East Indies and operated a chain of luxurious shops where well-to-do ladies could choose from a range of perfumes and scented waters as well as an assortment of beautifully cut scent bottles.

At the same time Boldoot produced chemical products, such as varnishes for wood, straw hats as well as mouthwash. The main product, however, was eau de cologne that was sold in a wide variety of bottles, flasks and earth ware and supported by heavy advertising. Till well into the 1960's a drugstore without Boldoot products or a magazine or newspaper without a Boldoot add was unthinkable. Most drugstores had a large bottle on their counter from which an empty bottle could be refilled. At the same time, this 'drugstore image' made it more and more difficult to compete with imported perfumes and scents with a more sophisticated appeal. In 1961 Boldoot, still a family-owned company was taken over by the Dutch conglomerate ORGANON, primarily because of their expertise in making creams. The large Boldoot building in Amsterdam where once 1500 people were employed was abandoned but the marriage with ORGANON was not a happy one. The production of hormone creams proved to be not such a success and was soon abandoned. Boldoot was first sold to British American Cosmetics and passed from one hand to another until it finally became part of the French company Coty. Consequently the Boldoot products gradually vanished from the market.

Above: Storage bottle, French, 'Verre Fougere' 19th century. Used by J.J. Boldoot (1850-1898). Private collection.
Boldoot invoice, August 1896.
Right: Storage bottle 20th century. Coll. Ned. Parfumflessen Museum

ARYBALLOI: MET DE ROMEINEN IN BAD

Hans van Rossum

Met een *aryballos* werd oorspronkelijk een bolrond aardewerk oliekruijke uit de zevende eeuw v. Chr. aangeduid. (afb. 1) De Griekse term bleef van toepassing op deze vorm, ook toen tijdens de Griekse en Hellenistische periode deze kruikjes van glas volgens de kernglas-techniek zouden worden gemaakt. (afb. 2) De naam *aryballos* wordt echter eveneens gebruikt als aanduiding van glazen olieflesjes uit de Romeinse periode. Daarbij is de naam tot een typeaanduiding geworden in plaats van te verwijzen naar de oorspronkelijke bolronde vorm. Een Romeinse *aryballos* kan dus een bolrond, maar evengoed een halfrond, een plat en gedrongen of zelfs een hexonaal gevormd lichaam hebben. In al deze gevallen wordt zo'n *Ampulla Olearia* een *aryballos* genoemd.

Afb.1 Aryballos van aardewerk, Laat Corintisch, ca 625-600 v. Chr. The Kelsey Museum of Archaeology, University of Michigan (USA)

Afb.2 Aryballos, kernglas, laat 6^e eeuw v. Chr. H = 6.9 cm. afb. Stern 1994.

eerste eeuw in de glasproductiecentra in het Oostelijk Middellandse Zeegebied, vooral de kustgebieden van Syrië en Palestina. Omdat nauwelijks complete exemplaren of fragmenten hiervan zijn opgegraven in het Syrisch-Palestijns gebied, wordt vermoed dat de mono- en bichroom, alsook de polychroom uitgevoerde *aryballoi* bedoeld waren als exportartikel voor gebieden waar het gebruik van thermen een belangrijke rol speelde in het openbare leven, zoals de Pontische staten en de steden aan de Dalmatische kust. Daar zijn namelijk wel veel vondsten van deze *aryballoi* gedaan.

Specifiek kenmerk van de vroeg geblazen *aryballos* is het dunne glas waarvan deze gemaakt is en dat heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat op dat moment de metalen blaaspijp nog niet was uitgevonden. (afb. 3)

Afb. 3 Aryballos, amberkleurig, dunwandig, midden 1^e eeuw AD. H = 6.5 cm. afb. Stern 2001 Afb. 4 Olielampje met afbeelding van een glasblazer met aarde-werken blaaspijp. Gedateerd 1ste eeuw en gevonden in Asserie, voormalig Joegoslavië. Bron Lazar 2005

Vanaf het midden van de eerste tot het eind van de derde eeuw zijn deze olieflesjes in het gehele Romeinse Rijk in grote aantallen geproduceerd om te worden gebruikt bij het ritueel in de Romeinse badhuizen, de *thermen*. De flesjes waren gevuld met olijfolie waar waarschijnlijk reukstoffen aan toe waren gevoegd. Dit werd op de huid gesmeerd en nadat het ingetrokken was nam men een *strigilis* om de nu met stof en zand vermengde olie van de huid te schrapen. 'One shall not bring oil into a bath-house in a glass vessel (for it may break and cause injury).' (Joodse verhandeling *Derekh Eretz Rabbah* ca.160-220). Dit goedbedoelde advies uit de tweede eeuw werd blijkbaar niet altijd opgevolgd.

De vroege exemplaren van geblazen *aryballoi* ontstonden in de eerste helft van de

Glazen model van een *strigilis* 3^e-4^e eeuw. Grafvondst Keulen. Coll. MET New York

Om die reden waren de mogelijkheden van het blazen dan ook tot kleine voorwerpen beperkt die van dun glas werden gemaakt. Er kon immers op dat moment uitsluitend glas geblazen worden met behulp van een relatief kort glasbuisje of een wat langere blaaspijp, gemaakt van aardewerk. (afb. 4) In beide gevallen was het gewicht van het glaspostje dan ook beperkt. Wat betreft de kleur van het glas zien wij in die

periode verhoudingsgewijs veel kobaltblauw en amber, al dan niet gecombineerd met opaak wit. ook zogeheten

Afb. 5 Aryballos, blauw glas met chips van wit glas en benoemd als *splashed-glass*, dunwandig en met het begin van een kraagrand, midden 1^e eeuw AD. H = 6.5 cm. Collectie HvR.

van Pergamon (Klein-Azië) waar ze werd toegepast bij het daar vervaardigde aardewerk.

Nadat de metalen blaaspijp was ontdekt kon men grotere hoeveelheden glas uitblazen en de *aryballoi* werden vanaf dat moment dan ook van dikwandig glas gemaakt. Logisch ook omdat deze glaasjes in badhuizen werden gebruikt en de kans op breuk was daar groot getuige het citaat van Derekh Erez Rabbah. De dikwandige *aryballos* is ontwikkeld in Italië, na het midden van de eerste eeuw. Het bewijs daartoe wordt geleverd door vondsten in Herculaneum (Italië) die dateren van 79. Het vermoeden bestaat dan ook dat de metalen blaaspijp rond het jaar 70 ontdekt is. De 'dikke' opvolger van de hiervoor beschreven dunwandige aryballos is in gebruik gebleven tot en met de derde eeuw, waarna deze zeldzaam wordt. De lange periode waarbinnen dit type badflesje is gebruikt en het feit dat het door het gehele Romeinse Rijk heen in

Afb. 7 Aryballos, olijfgroen glas met mosgroen gekleurde oortjes, dikwandig, 2^e eeuw., Oostelijk Middellandse Zeegebied. H = 7.3 cm. Collectie HvR.

Afb. 8 Aryballos in een gedrongen uitvoering. Gemaakt in blauwgroene kleur, kenmerk voor productie in het Rijnland, 2^e eeuw. H = 4.2 cm. Collectie HvR.

splashed-glass toegepast. (afb. 5) Dit gespikkelde glas, bichroom of polychroom, ontstaat door het uitleggen van witte of meerkleurige glascips op de *marver*, een gladde en platte steen. De glasblazer rolt het bolletje glas door de gekleurde chips totdat deze opgenomen zijn en één geheel vormen, waarna het geheel kan worden uitgeblazen tot de gewenste afmeting. Is deze bereikt dan wordt de vorm nogmaals over de *marver* gerold om een geheel glad oppervlak te verkrijgen. Er zijn verschillende manieren waarop de mond van een *aryballos* werd gevormd. In een aantal gevallen, ook bij vroege exemplaren, is de rand in de vorm van een kraag gemaakt. Dat wordt dan ook een kraagrand of *collar-rim* genoemd. Ter verduidelijking: de rand werd daartoe naar buiten gevouwen, naar beneden, omhoog en weer naar binnen. Een andere manier was de mond eenvoudig glad af te werken, waarbij de rand naar binnen werd gevouwen. De vorm van een mond bij glaswerk werd in het algemeen, zeker voor wat betreft de vroege glasobjecten, geïmiteerd van het gangbare aardewerk. In het geval van de kraagrand zou deze vorm te herleiden zijn naar de pottenbakkerscentra

Afb. 6 Aryballos met authentiek bronzen draag-greep, ketting en stopper. Blauwgroen glas, dikwandig, 1ste eeuw AD., Oostelijk Middellandse Zeegebied. H = 7.3 cm. Collectie HvR.

trek is geweest betekent de nodige regionale verschillen in uitvoering, met name wat betreft de kleur van het glas, de vorm van het flesje en de wijze waarop mond en oortjes zijn vervaardigd. Al deze verschillende vormen en varianten zijn, via het uitgebreide handels-netwerk door het gehele Romeinse rijk heen verspreid.

Het merendeel van de dikwandige aryballoi, zeker voor wat betreft de westelijke gebieden, is vervaardigd in de meest eenvoudige standaardkleur, blauwgroen, en dit is opvallend omdat de dunwandige

aryballoi voornamelijk in kobaltblauw, amber of in de gespikkelde uitvoering werden gemaakt. (afb. 6) Het heeft er alle kenmerken van dat er, vanaf het moment dat de productie van dikwandige aryballoi ontstond, door het Rijk heen een hausse in de productie is ontstaan. We

zien nu tevens *aryballoi* verschijnen waaraan zichtbaar is dat een pontil is gebruikt en het ligt voor de hand dat de ontstane 'massaproductie' niet alleen het gevolg was van de uitvinding van de metalen blaaspijp, maar eveneens kwam door de ontdekking van de pontil. Kenmerkend voor een massaproductie is dat men gaat standaardiseren. Het produceren kan nu ook snel, dus het moet ook snel. Bij de standaardkleur blauwgroen dient zich direct al een regiokenmerk aan, want de samenstelling van het zand langs de Rijn en andere westerse rivieren, dat gebruikt werd bij de glasproductie, zorgde voor een andere tint blauwgroen dan bij het gebruik van zand uit het Oostelijk Middellandse Zeegebied. Het in Noordwest Europa geblazen blauwgroene glas onderscheidde zich door de 'blaulichgrüne' tint. Daarnaast zijn er vondsten gedaan van *aryballoi* gemaakt van olijfgroen en kleurloos glas, welke laatste veelal afkomstig zijn uit Alexandrië in Egypte. (afb. 7) Kobaltblauw en amber zijn nu uiterst zeldzame kleuren geworden. Zoals eerder is gesteld is ook de vorm van de oortjes en de wijze waarop deze zijn gehecht een kenmerk voor productie in een bepaald gebied. Oortjes kunnen gehecht zijn aan de hals, maar ook aan de rand van de mond. Ook is het mogelijk dat ze in de vorm van een dolfijn zijn gemaakt en dat was een typisch kenmerk voor het gebied rondom Keulen.

Tot slot nog enkele voorbeelden van *aryballoi* die vanwege een afwijkende vorm of anderszins interessant zijn. Zo werden *aryballoi* met een klein en gedrongen lichaam voornamelijk in het westelijke en noordwestelijke deel van het Romeinse rijk vervaardigd. (afb. 8) Er zijn voorbeelden hiervan gevonden in het Rijnland, maar ook in de omgeving van Tongeren (B). Datzelfde geldt voor de bijzonder zeldzame hexagonale vorm. De auteur is de gelukkige bezitter van een hexagonaal uitgevoerde *aryballos* die naast de originele bronzen handgreep ook nog een restant van de originele inhoud laat zien. (afb. 9) Uit de collectie van mijn vriend Paul Cuperus stamt de aubergine *aryballos*. Bijzonder, niet alleen vanwege de kleur van het glas, maar vooral vanwege de combinatie van vorm en kleur. Bovendien heeft de glasblazer geëxperimenteerd met de oortjes. Deze heeft hij met een tang platgeknepen en zover bekend is dit het enige voorbeeld van dolfijnootjes die deze bewerking hebben ondergaan. Wat daarbij raadselachtig blijft is de vorm, in combinatie met de kleur van het glas. (afb. 10) Zoals eerder gesteld is de gedrongen vorm een kenmerk voor een productie in de noordwestelijke gebieden van het Romeinse Rijk. De kleur aubergine werd echter,

zover bekend, in deze streken niet toegepast. Waarschijnlijk bij gebrek aan het benodigde metaaloxide. Het gebied van Noord-Italië zou een optie kunnen zijn voor de fabricage. De kleur aubergine kwam hier wel voor en het gedrongen model zal waarschijnlijk ook hier bekend zijn geweest.

Een zeer zeldzame uitvoering van een *aryballos* betreft een exemplaar met maar liefst vier dolfijn-oortjes. Volgens Isings komen *aryballoi* met meer dan twee oortjes wel voor, maar zij kan er geen voorbeelden van benoemen en om die reden is een exemplaar dat in Keulen is

Afb. 9 *Aryballos* in een hexagonale uitvoering, blauwgroen glas, 2^e – 3^e eeuw, gevonden in Keulen. H = 11.8 cm. excl. bronzen greep. Collectie HvR.

Afb. 10 *Aryballos* in een plat en gedrongen uitvoering. Gemaakt van aubergine kleurig glas, platgeknepen dolfijnootjes, waarschijnlijk Noord-Italië, 2^e eeuw. H = 5.1 cm. Collectie Paul Cuperus

Afb. 11 *Aryballos* met bolrond lichaam, van groen glas en voorzien van vier olijfkleurige dolfijnootjes, omgeving Keulen, 1^e eeuw. H = 5.0 cm. Collectie HvR.

Afb. 12 Grote *Aryballos* met bolrond lichaam, gemaakt van dun geel glas en voorzien van twee olijfkleurige oren, uitgevoerd met kraagrand. Waarschijnlijk Klein-Azië, 2^e – 3^e eeuw. H = 16.2 cm. Collectie HvR.

gevonden dan ook heel bijzonder Het was heel lang in het bezit van een apotheker uit Keulen, die het ook gevonden zou hebben, en maakt sinds enkele jaren deel uit van mijn collectie. (afb. 11) Alleen het Museo Nazionale Archeologico di Napoli kent een soortgelijke *aryballos* met eveneens vier oortjes.

Uitzonderingen bevestigen ook in dit geval de regel. Eerder schreef ik dat vanaf circa het jaar 70 de olieflesjes van dikwandig glas werden gemaakt. Toch is daar een uitzondering op. In mijn collectie bevindt zich een *aryballos*, gemaakt is van dun glas met een uitzonderlijke afmeting. (afb. 12) Een forse *aryballos* derhalve en toch gemaakt van dun glas. Vermoedelijk dan ook niet bedoeld om mee te nemen naar het badhuis. Veel eerder moet gedacht worden aan een voorraadfles. Vanuit deze ‘magazijnfles’ werden de kleine olieflesjes bijgevuld. Het laatste voorbeeld betreft een *aryballos* met een half rond gevormd lichaam, gemaakt van vaalgroen glas. (afb. 13) Op het eerste gezicht valt natuurlijk die vreemde witte prop op, maar er is nog meer waardoor dit een heel bijzonder glaasje is. De glasblazer heeft namelijk een fout gemaakt door een van de twee oortjes in tegenovergestelde richting te plaatsen. (afb. 14) Anders gezegd, hij is in dat geval niet begonnen op de schouder met de aanhechting van de glasdraad zoals gebruikelijk, maar bij de hals. In alle gevallen worden namelijk greepjes of oortjes eerst op de schouder of aan het lichaam gehecht, vervolgens wordt de glasdraad omhoog gevoerd waarna er veelal eerst een vouw wordt aangebracht alvorens de glasdraad aan de hals of mond te hechten. Niet eerder heb ik bemerkt dat een glasblazer de tegenovergestelde richting is uitgegaan en dat is hier, bij een van de twee greepjes, wel het geval. Een andere bijzonderheid betreft natuurlijk de witte prop waarvan de verkoper dacht dat dit het gevolg was van een ‘ontploffing’

Afb. 13 *Aryballos*, vaalgroen glas met groen gekleurde oortjes, medium dikwandig, 2^e eeuw AD., Oostelijk Middellandse Zeegebied. H = 7.3 cm. Collectie HvR.

Afb. 14 Detail van de mond en het deel van de afsluiting dat door de vorige eigenaar is weggesneden. Op de voorgrond het oortje dat tegenovergesteld is aangezet.

als gevolg van een chemische reactie van de inhoud. Deze verkoper heeft dan ook getracht het ‘spul’ te verwijderen, de cultuurbarbaar. Het is namelijk een ‘kurk’ van bijenwas en bewust toegepast als prop of afsluiting. Zoals u hierboven op een van de afbeeldingen heeft kunnen zien gebruikten Romeinen bronzen stoppers als afsluiting van glaasjes en ook kurken waren in die tijd al bekend en dus in gebruik. Waarom geen kurk of bronzen stopper, maar bijenwas? In de oudheid heeft de eigenaar dit flesje namelijk gestoten waardoor er een stukje van de rand is afgebroken en een scheurtje in de hals is ontstaan. Een stoppertje van brons of kurk was dan ook geen optie meer, omdat de *aryballos* nu vloeistof kon lekken. Waarschijnlijk vond de

toenmalige eigenaar het wellicht nog niet nodig dit flesje af te danken. Vandaar een rigoureuze afdekking van de gehele mond en bovengedeelte van de hals met bijenwas. Aan de vorm van deze prop kan worden afgeleid dat de rand van de mond al gebroken moest zijn op het moment dat de bijenwas er omheen werd aangebracht. Het aardige van dit flesje is ook dat er zich nog een restant van de oorspronkelijke vloeistof in bevindt. De bedoeling is dat dit op korte termijn door experts wordt onderzocht. Wellicht kan aan de hand van deze restinhoud worden vastgesteld welke reukstoffen er indertijd aan de olijfolie werden toegevoegd. Onverwachte en bijzonder leuke verrassingen zijn dit. Zeker als de verkoper daar op dat moment geen enkel benul van heeft en uiteraard heeft de auteur hem pas op de hoogte gesteld van deze bijzonderheden op het moment dat het flesje veilig en wel in zijn bezit was.

In de vierde eeuw kwam er, na circa duizend jaar, een eind aan de productie van *aryballoi*. Dat valt ongeveer samen met de regering van Constantijn de Grote (280 – 337). Van Karanis in Egypte is in elk geval bekend dat een *aryballos* in de vierde eeuw nog slechts zelden voorkwam. Een van de laatste vondsten uit de noordelijke provincies van het rijk komt uit een vierde-eeuwse graftombe in Nijmegen. Wellicht het gevolg van het einde van een eeuwenlang gebruik. Bekend is dat de thermen zelf veelal ergens in de vijfde of zesde eeuw hun deuren sluiten, meestal door gebrek aan water en dat was vaak weer het gevolg van oorlogen waarbij aquaducten, welke zorgden voor de toelevering van water, werden vernietigd.

Literatuur: *Roman and Early Byzantine Glass, a private collection by Hans van Rossum*. 214 pp. 170 colour photos, full descriptions, www.blurb.com

ARYBALLOI: SYMBOLS OF 1000 YEARS OF ROMAN BATH HOUSE TRADITION

Originally, *Aryballoi* were bulbous, earthenware and later sand-core made flasks, in use during the Greek and Hellenistic era. The name remained in use after the Romans, from the first century onward, began to produce flasks, such as these, in glass. This in spite of the warning in the Jewish Treatise *Derekh Eretz Rabbah* (160-220) not to do so because of the danger of breakage. Indeed, those early glass Arabylls were made of thin glass, due to the use of primitive blowing pipes made out of clay as is shown on a 1st century oil lamp (pl. 4). Early Arabylls are often made from cobalt and amber coloured glass and sometimes from splashed glass. (pl. 5). After the invention of the metal blowing pipe the containers could be made of thicker glass and the production and consequently the use of them spread rapidly through the Empire. Many of the Arabylls from this period are made from bluish/green glass, characteristic for the glass houses that used sand from the banks of the river Rhine. Olive coloured and clear glass Aryballos that have been found might have been produced in places such as Alexandria (Egypt). Most Aryballoi are relatively tiny vessels: the majority being between 5 and 7 cm. high. Some, however, are thick set with a height of only 4 cm (pl. 8 & 10). In the authors' collection is an exceptionally large bottle, probably used as a storage bottle for the massage oil from which the smaller bottles could be filled. (pl. 12). The

oil, together with sand, dust and sweat was scraped off the body with the use of a bronze *strigilis*. The strigilis shown in this article, however, is a ritual one, found in a grave in Cologne.

Another spectacular bottle from the author's collection is a hexagonal Aryballos with a height of 11.8 cm with the original bronze handle still attached to it. From the fourth century onward, after having been in use for more than a thousand years, the production of Aryballoi came gradually to an end, due to the closing of Roman bathhouses, partly caused by the destruction of the aqueducts during turbulent years of warfare. In the northern part of the Empire one of the very last finds of an Aryballos was from a 4th century grave in Nimwegen, the Netherlands. (J.S.)

Het is altijd weer een vertederend gezicht in het voorjaar: pasgeboren lammetjes in de wei. In de hoog gelegen weiden in de Franse Alpen, maar ook in de heuvels van Cornwall en Wales, is de werkelijkheid echter heel wat rauwer. Als daar het lammerseizoen start zijn de nachten nog bitter koud en wordt een gevecht geleverd om zowel schaap als lam in leven te houden.

In Frankrijk scheen men daar de vreemd gevormde voedingsflessen bij te gebruiken die in de wandelgangen bekend staan als biberon en waaromheen altijd de vraag blijft hangen of die nu dienden om het lam of de herder te drinken te geven. Eind 2006 stelde Willem van Traa in blad 107 dat weer eens aan de orde en kreeg prompt reactie van twee leden, Theo Zandbergen en Hans ten Koppel. Volgens deze laatste werden ze in grote getale gemaakt in vrijwel alle glashutten in de Provence en Savoie en kunnen kleur, vorm en elegantie sterk verschillen. De meeste literatuur over deze flessen houdt het bij dubbel gebruik (Jaqueline Bellanger: *Verre d'usage et de Prestige France 1500-1800* – Christian Cali: *Boire en Marchant* in *L'Âme du Vin chante dans les*

Bouteilles – Willy Van den Bossche: *Antique Glass Bottles*). In het Musée d'Aquitaine (Bordeaux) bevindt zich een sculptuur afkomstig van de 14/15e eeuwse Saint-Michel met de titel *Le Repos du Vigneron* dat voor zichzelf spreekt maar recentelijk stond er ook deze bevlochte Gourde de Berger met als bijschrift *Dit soort flessen werd ook gebruikt als voedingsfles voor lammeren en kalveren*. Robert van Ee ging op bezoek bij een verzamelaar van dit soort flessen en komt met een eigen conclusie. (J.S.)

BIBERON, OUI OU NON?

Robert van Ee

Dit franse woord betekent niets anders dan “speen”. Allang niet meer interessant voor het progressief vergrijzende compartiment van ons ledenbestand. Toch mag de gepontileerde fles in de vorm van een ‘acht’ zoals we haar tegen komen op veilingen, maar ook deel uitmakend van privé-verzamelingen, zich in een zekere mate van populariteit verheugen. Blijkt er ook nog een “fermeture ancienne” als flesafsluiting te zijn, dan zijn we terecht gekomen in het domein van zeldzame exemplaren.

Maar klopt de naamgeving ‘biberon’ wel? Volgens Jean Marc Poignant, antiquair te Valreas (Drôme Provençal/Vaucluse), is dat niet het geval. “Gourde de Berger” dienen we als naam te gebruiken, want het waren flessen die herders voor eigen gebruik de bergen mee in namen. Er zat vroeger gevlochten stro omheen en ze waren voorzien van een schouderkoord (gourde). Op het Franse e-bay komen we echter af en toe ook de naam “gourde de biberon” tegen. Jean Marc weet er alles van want zijn familie heeft er in de loop der jaren een aantal verzameld en hij heeft ze inmiddels aan zijn eigen glasverzameling toegevoegd. “De echt mooie flessen zijn vrij geblazen van dun glas en hebben een pontiel”; aldus Jean Marc. Hij wees er nog eens op dat het omhulsel van tenen vlechtwerk diende als bescherming tegen overmatige druk van zowel van buitenaf als van binnenuit. De geblazen fles was van zeer dun glas en zonder strooien omhulsel kon de inhoud de fles reeds kapot laten barsten. Het stro diende er ook voor om middels evaporisatie uit het natte omhulsel, de inhoud van de fles af te laten koelen. In de loop der jaren verweerde het stroo en ging allereerst aan de onderkant verloren omdat het daar lang nat bleef. Was dat nog niet het geval dan is het aan de onderkant op z’n minst door verwerking aangetast en wellicht verkleurd. Dit zijn mede onderscheidende elementen bij de beoordeling van de leeftijd van de fles. Gaaf uitziend omhulsel om de hele fles is er dus mogelijk later omheen gevlochten. In Zuid-Frankrijk komen we ze merendeels tegen in bergachtige gebieden en er lijkt een voorkeur voor de Alpen te bestaan. Dit laatste kan te maken hebben met het feit dat commercieel antiek eerder in het zuid-oosten dan in het zuid-westen tot wasdom kwam. Ze werden her en der in gehuchten en dorpen gemaakt en een echte glasblazerscultuur heeft er kennelijk nooit bestaan. Wel is bekend dat er in Grenoble, maar ook in Arles (Trinquetaille) glasfabriekjes hebben bestaan waar deze flessen naast andere soorten glasverpakking gemaakt werden. De blazers waren over het algemeen vakmensen afkomstig uit de eigen streek, dus geen buitenlandse arbeidsmigranten zoals we die in Nederland bij de vervaardiging van kelderflessen zijn tegengekomen. En nu maar op naar Jean Marc om zijn verzameling te aanschouwen hoewel hij jammer genoeg nauwelijks moeite doet ze mooi uit te stallen. Maar het geeft mede de gelegenheid om met zijn vrouw

Veronique kennis te maken die een ware heldin is op het gebied van restauratie van antieke spiegels, die zij op onnavolgbare wijze met bijvoorbeeld bladgoud weer in de oude staat weet terug te brengen. Zoek een mooi exemplaar uit en ga tot koop over. Ze zijn nu nog betaalbaar. Jammer genoeg kan datzelfde niet van de flessenverzameling gezegd worden want Jean Marc wil er niet één kwijt. En wat is nu een biberon? De foto met de glazen speenfles geeft uitsluitsel.

Verre de Berger, Biberon, Gourde, Bouteille de Berger?

Odd-shaped feeding bottles, such as these, ranging in size between 16 and 35 cm. were used by shepherds in the Provence and Camarque areas. They were produced in large quantities, in different shapes and colours by local glasshouses and were originally whickered as protection against breakage as well as for cooling purposes. Every now and then there is a discussion as to whether these bottles were used as feeding bottles for lambs and calves or as spirit flasks for the shepherds. In view of the variety in size and content there is good reason to believe they were for both purposes. A sculpture from the 14th century Saint Michel in Bordeaux clearly shows a man drinking from a similar bottle. In case of animal feeding the ‘biberon’ had no nipple attached to it, as the animal would have sucked it right off. The photo above, however, shows a true 19th century baby feeder. (J.S.)

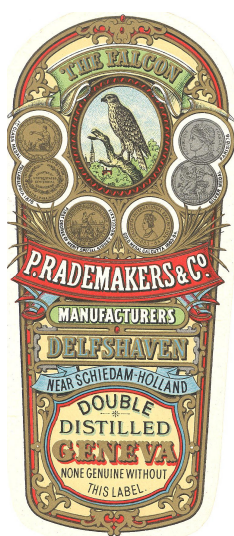
vogeltje wat zing je vroeg

Het vertrek wegens pensionering van collega Brian was voor de staf van het Schiedamse Jenevermuseum aanleiding om voor deze vogelliefhebber enkele vitrines in te richten met flessen, kruikjes, etiketten en kiststempels waarop vogels voorkomen. Daarbij kwam het goed van pas dat het uitgebreide bezit aan etiketten in de afgelopen jaren werd gedigitaliseerd.

DE OUDE FLESCH ging er een kijkje nemen en nam de gelegenheid te baat om hierbij nogmaals enkele van de flessen en zegels af te beelden uit de verzameling van Peter Vermeulen. Ruim een dertigtal werden door hem reeds beschreven in het jubileumnummer (112) van maart 2008. En wie van U kent ze nog, de liedjes van vroeger uit de bundel 'Kun je nog zingen, Zing dan mee' Dat werd zowel thuis als op scholen en bij muzikles druk gebruikt.

wat zong het aardig vogelke dat in de boomgaard zat

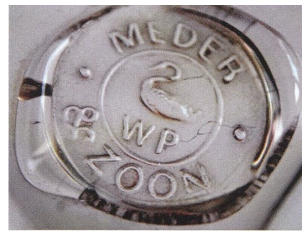
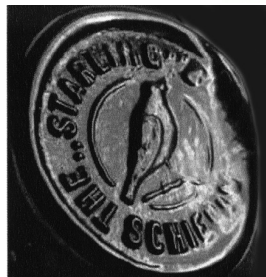
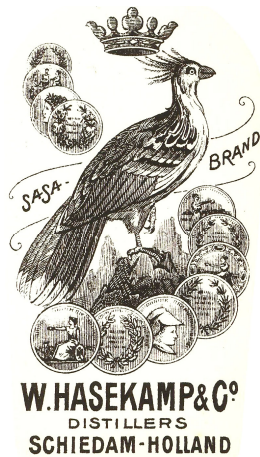

Boven: 18^e eeuwse kelderfles met zegel en rest etiket met daarnaast 20 eeuwse kruikje, Henkes, beide met afbeelding van een ooievaar,
Links: Geëtiketeerd Meder kruikje met Zwaan en 20 eeuwse kruikje 'De Vink' Visser & Co. Schiedam.

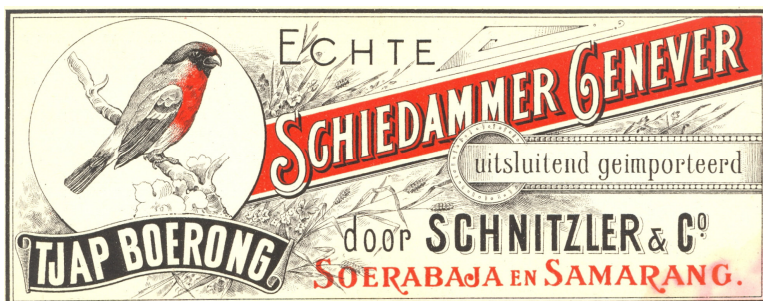

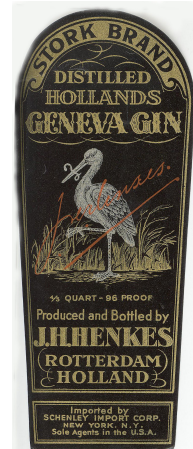
gij vogelke in op groene tak

wat zingt g'een lustig lied

Met de klok mee: Zegel 'Starling' Schiedam;
Zegel Meder & Zoon; Kelderfles voor West-Afrika
van J.J.Beukers 'De Haan'; zegel 'De Papegaai'.

Boven met de klok mee: Kelderfles Henric Jansen Schiedam, Zegel Daalmeyer 'De Eend'; Zegel I.A.I. Nolet 'Struisvogel'; Zegel De Vos & Jansse met twee ooievaars; Zegel Hasekamp, Schiedam. Onder: Zegel met twee adelaars 'Schiedam Holland' Kelderfles Lind met voorstelling Fenix; Kelderfles Spaan den Haag.

Denkt U dat
Uw bevrogen
samensteller ze
inmiddels ziet
vliegen?
Ik ben al weg!

de vogel zong 't wordt mij te koud, te dor in 't veld, te kaal in 't woud..

De fabuleuze FABRE kelderflessen

Peter Vermeulen

Soms duikt er een (bijna) uniek exemplaar op in de wereld van flessenverzamelaars, zoals deze Fabre kelderfles waarvan slechts twee exemplaren bekend zijn. Twee van mijn internationale flessenvrienden, ons lid Theo Hulst (Australië) en Ronald Rasnake (USA), zijn de gelukkige bezitters ervan.

Ik heb in mijn verzameling zo'n 650 kelderflessen en met meer dan 100 artikelen op mijn naam hierover, mag ik mij best een expert noemen. Toch had ik nog nooit gehoord van een distillateur met de naam Fabre and ik had ook nog nooit zo'n vreemde fles gezien. Mijn eerste indruk was dan ook dat dit een grapje moest zijn van een glasblazer die wellicht te diep in het glaasje had gekeken. Laten we de fles eens aan een nader onderzoek onderwerpen.

Paneel 1 toont een behakking met verticaal “C.F.FABRE” en horizontaal “SUPERIOR GENEVA” en “W&Co”.

Het monogram “W&Co” is ooit officieel geregistreerd door “WENNEKER & Co” (sinds 1673 bestaand). Uiteraard heb ik dit nog even gecheckt met het bedrijf en zij bleken inderdaad de superieure jenever te hebben geleverd!

Paneel 2 toont een stralende zon en een halve maan tussen twee sterren. De stralende zon was echter het officieel geregistreerde merk van “JÜRGEN PETERS”, Hamburg. De twee sterren en de halve maan waren het handelsmerk van J.(Johannes) J.W.PETERS, ook Hamburg.

Paneel 3 toont de twee zijden van een medaille met aan een zijde Kaiser Franz Joseph (Oostenrijks-Hongaarse Monarchie, Huis Habsburg) en aan de andere kant “HIGHEST MEDAL VIENNA 1873” Deze medaille was de trots van de distillateur “FERD.J.NAGEL” uit Hamburg en het bewijs van zijn eerste prijs op de Wereld Tentoonstelling in Wenen, 1873.

Paneel 4 laat een staande man zien met een fles in zijn hand. Vrijwel identiek is het bekende mannetje van J.J.W.MELCHERS Wz” “Cosmopoliet” jenever. Maar het lijkt erop, dat het mannetje exhibitionist geworden is, zo naakt ziet hij eruit.

Zoals hierboven al gesteld was mijn eerste indruk dat dit een grap- of een nepfles moest zijn. Maar geheel toevallig stuitte ik bij het napluizen van West-Afrikaanse handelshuizen en hun jenever op de naam “Fabre”. Het bedrijf heeft dus echt bestaan! Het bleek echter geen Nederlands, geen Brits en geen Duits bedrijf te zijn geweest, maarFrans!

Ja en toen ging ik natuurlijk verder zoeken.

Het bedrijf van Fabre

Augustin Fabre begon in 1819 in Marseille een bedrijf voor het maken en verhandelen van wapens.

Zijn volgende stap was het oprichten van een eigen scheepvaartbedrijf. In 1830 bezat hij reeds 5 zeilschepen.

Fabre gebruikte zijn schepen voornamelijk voor de palmoliehandel met West-Afrika, in het bijzonder met Dahomey (nu Benin)

Augustin overleed in 1850 en werd opgevolgd door zijn zonen

Caesar and Urban. Caesar was daarvoor stagiaire bij zijn oom Victor Regis, eveneens een scheepsmagnaat uit Marseille. Na de dood van Caesar in 1864, nam diens zoon Cyprien het bedrijf over. Inmiddels was de omvang van de vloot verviervoudigd.

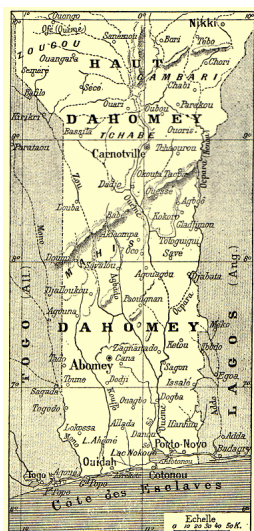
Na de nodige familieproblemen besloot Cyprien Fabre voor zichzelf te beginnen met een scheepvaart- en

KOM IN ACTIE EN DOE MEE - WERF EEN LID OF ABONNEE

handelsonderneming “**CYPRIEN FABRE & Cie**”. Als moderne ondernemer in die tijd, kocht hij als eerste in Marseille een stoomschip. In 1881 werd de naam van het bedrijf veranderd in “**Compagnie Française de Navigation A VAPEUR Cyprien Fabre & Cie**”, internationaal beter bekend als “The Fabre Line”.

Boven en Rechts Twee posters Fabre Line. Onder: Kaart Dahomey uit 1900

CRond1885 had de lijn 16 stoomschepen in bedrijf met als voornaamste doelen het Midden-Oosten, Algerije, Brazilië en Argentinië. Speciaal voor het transport van Portugese en Italiaanse emigranten (in de periode 1882-1905) werden schepen ingezet naar New York en New Orleans, maar ook naar West-Afrika (voornamelijk Dahomey). In 1902 werd The Fabre Line uitgebreid naar Lagos, Nigeria. De Fabre onderneming was volop verwickeld in de z.g. Campagne in Dahomey (koloniale oorlog van 1892-1894). Een van de militaire leiders was Kolonel Fabre, een lid van de familie. In

1955 werd de lijn samengevoegd met de Fraissinet Line (sedert 1836 gevestigd in Marseille) onder de naam “**Compagnie de Navigation Cyprien Fabre & Fraissinet**”. Roland Fraissinet, een kleinzoon van Cyprien Fabre, werd tot directeur benoemd. In 1979 hield het bedrijf op te bestaan.

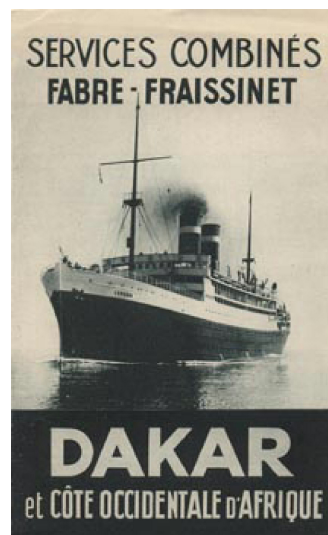
In de door mij bestudeerde stukken kon ik nergens iets vinden over transporten van Fabre jenever, gin of schnapps naar West-Afrika. Uiteraard was – evenals bij de andere rederijen – de vraag: wat men zou kunnen gebruiken als heenvracht naar Afrika. Het is daarom niet meer dan logisch, dat Fabre het voorbeeld volgde van de concurrenten in West-Europa door jenever te gaan exporteren. Door het plagiaat van de alreeds bij de inheemse bevolking bekende symbolen van Duitse en Nederlandse distillateurs kon Fabre profiteren van hun goede naam aldaar. De conclusie moet dan ook

luiden dat: de Fabre kelderfles geen grafles is noch een nepfles, maar een staaltje van oneerlijke concurrentie, gebruikmakend van andermans handelsmerken! De hier afgebeelde vlaggen van de rederij dekten voor wat betreft de jenever in ieder geval de lading niet.

De foto's van de Fabreflessen bij dit artikel werden gemaakt door Bill Brown (Australië) en zijn te bekijken op: <http://www.gin-bottles.com>

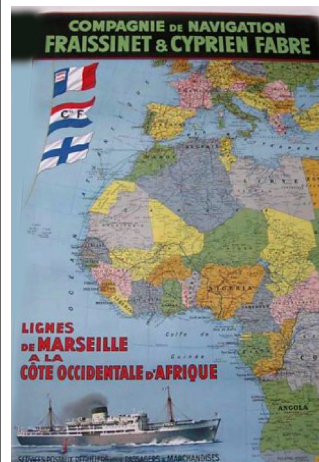
Bronnen: Paul Bois, *Armements marseillais - Compagnies de navigation et navires à vapeur (1831-1988)*, Chamber of Commerce and Industry Marseille-Provence

From Slave Trade to Empire (2004), Olivier Pétré-Grenouilleux *Sillages no 16, 4me trimestre 1960*, magazine de Naviagation Fraissinet et Cyprien Fabre.

The FABRE case bottles.

Of these extremely rare case bottles, only two are known to exist. At first sight the four pictures, showing the embossing on all four sides, seem to be taken of a fun bottle. It was made, however, for the French shipping company Fabre Line with the object to cut into the profitable genever trade to Africa. The bottles show respectively on side 1 the name **C.F.Fabre** and **Superior Geneva** together with **W&Co.** the officially registered brand of the Dutch Wencker Distillery. On side 2 one can see a sun, trade mark of the Jürgen Peters Company from Hamburg. Side 3 shows two sides of a medal of honor, awarded to the Nagel Distillers company from Hamburg and on side 4 a figure can be seen that resembles the one on the Cosmopoliet Case Bottles of the Dutch J.J.W.Melchers Jzn. Distillery. It is clear that the Fabre shipping company tried to boost the sales of their product into Dahomey/Africa by using well-known symbols and names of well-established competitors.

A SELECTION OF AMERICAN BITTERS BOTTLES

FROM THE MAY AUCTION AT AMERICAN GLASS GALLERY

John Pastor

The recent sale of a rare barrel shaped Old Sachem Bitters bottle for the all-time record price of \$ 30.800,- caused the editor of this magazine to ask me for an article about some special bitters bottles that could be obtained during the May auction at American Glass Gallery. As I wrote in issue 120 of De Oude Flesch, Bitters, with their high alcohol content and ingredients of miscellaneous roots and herbs became popular during the 19th century and bitters bottles, especially those made before the invention of bottle making machines are very collectable in America.

For example, Phoenix Bitters bottles are popular as a result of the numerous mold variations, colors and in rare instances, size abnormalities. They have long been a collectors' favorite. It is believed that John Moffat, a prosperous New York City merchant, launched the famous Phoenix Bitters around 1834. With the help of aggressive advertising it became quite a successful product and is considered the earliest of the known embossed bitters bottles. The brand withstood the test of time for close to a half century.

American Glass Gallery sold this Old Sachem Bitters in a private, direct sale for a record price of \$30,800!

Left: John/Moffat-Phoenix Bitters bottle, America 1840-1860. Colorless with a smoky amethystine tint. Blowpipe pontil scar. An extremely rare bottle, one of only two examples known in this mold and colour.

Middle: Johan/Moffat Bitters, 'Price \$ 2.00'. Aquamarine, blowpipe pontil scar. Only one other example of this \$ 2.00 size in aqua is believed to exist.

Right: John/ Moffat-Phoenix Bitters, New England 1840-1860. Yellowish olive green, pontil scar.

Right: Seaworth/Bitters/Co./Cape May/New Jersey USA. Probably blown at a South Jersey glasshouse, 1880-1900. Miniature figural lighthouse in the form of the famous Cape May, New Jersey light house. Hgt. 6 1/4 inch Extremely rare. A classic figural bitters and one of New Jersey's most famous bottles. Estimated price on auction \$ 5.000 - \$ 10.000.

A.M. Biningher & Co. Bottles.

Perhaps one of the most successful and prolific names in the grocer and liquor business during the mid 19th Century, particularly for bottle collectors is that of A.M. Biningher & Co. of New York. Their bottles have long been coveted by collectors as they were blown in a wide variety of colors, as well as an interesting array of forms. Originally established in 1778 by Isaac Biningher, father of Abram (A.M.) Biningher, the family business prospered for more than 100 years through extensive newspaper advertising. The greatest numbers of embossed Biningher bottles were produced during a fairly brief period of time from about 1858 to 1865. Biningher bottles may be found both pontiled and smooth base, embossed and labeled, square, round with applied handles as well as several figural forms.

From Left to Right: A very rare bottle, barrel form with a large pontil scar, America 1850-1860. Biningher's 'Night Cap' bottle, America, 1850-1860. Blowpipe pontil scar. Biningher old London Dock Gin bottle, America 1860-1870. A very rare mold with the 17 Broad Street address!. Auction price between \$ 400 and \$ 900 per bottle.

From L. to R. Three National Bitters bottles, America, 1867-1875. Figurals, ear of corn. The left bottle was recently found in a house sale south of the Ohio river. Estimated prices between \$ 800 and \$ 3.500: Baker's Orange Grove Bitters bottle, America 1870-1880. Roped corners, smooth base. Recently found in the wall of a house on Cape Cod with the original labels, cork, foil and revenue stamp. Estimated price between \$ 800 and \$ 1.200.; Royal Flush Bitters bottle with 99% original label. America, 1880-1900. Extremely rare, reportedly one of two known examples. Estimated price \$ 800 - \$ 1.200

Distilleerderij 'De Zon' te Overschie

Robert van Ee

Tijdens de voorbereidingen van de tentoonstelling 'De Kelderfles' in het museum Oud Overschie, (27 -11-2008 tot en met 11-1- 2009) bleek dat er ook in Overschie branderijen en distilleerderijen actief zijn geweest. Eén distilleerderij springt daarbij in het oog omdat daar het meeste over bekend is, de *Distilleerderij de Zon*. Wat wij te weten zijn gekomen is voornamelijk afkomstig van kleinzoon Frank Stoopman; beeldend kunstenaar in Kralingen die zelf prachtige beelden gegoten in donker brons maakt (heeft U geluk dan is één ervan bij speciale gelegenheden te bewonderen in het museum) Verder bleek het Museum Oud Overschie ook over zaken van deze distilleerderij te beschikken, in een vroeger stadium reeds door de familie Stoopman aan het museum geschonken.

Rond 1795 besloot een zekere Barend Stoopman uit het Munsterland vanuit Duitsland naar Nederland te vertrekken om in Delfshaven neer te strijken. Hij vond er werk als kuiper in de snel groeiende jeneverindustrie in de regio. Het Munsterland is grofweg het uitgestrekte gebied in Duitsland gelegen ten oosten van Enschede en Coevorden. 'Münster' was ook de zetel van het gelijknamige Bisdom. Er was toen weinig werk in dat gedeelte van Duitsland en veel Duitse mannen staken de grens over om in Nederland als seizoen-arbeider aan het werk te gaan. Voor een deel stonden ze bekend als 'Hannekemaaiers'; de werkers die in de zomer met de zeis op hun rug de boerderijen afgingen om er gras te maaien.. ('Hanneke' is afgeleid van 'Johann') Velen van hen poogden om vanuit de haven van Rotterdam naar de nieuwe wereld te reizen om er een nieuw bestaan op te bouwen.

Foto genomen op een zondagmorgen in 1927 voor de distilleerderij 'De Zon' aan het voormalige Voorom 6. Let op de man links met de jeneverkruijk in de aanslag. Van links naar rechts: Bas van Rossen; Jan van Loenen; F. Stoopman; Kareel Eckenhausen; Tinus Brasdenburg (schilder).

Daaronder: Interieur van de slijterij.

In Overschie was de familie Stoopman zeker geen uitzondering. Bekend is dat veel uit Duitsland afkomstige arbeiders in Overschie te werk waren gesteld bij 'spoelingboerderijen': zeker voor die tijd grote agrarische bedrijven waar hoofdzakelijk veeteelt werd bedreven en waar het restproduct van het brandproces van de jenever in Schiedam en omstreken, spoeling geheten, als veevoer werd aangewend. Het was niet ongebruikelijk dat arbeiders daar ook inwonend waren en een

aantal van hen is door een huwelijk in het Overschiese gebleven. Dat geldt ook voor de familie Stoopman en in 1860 besloot de distilleertak van deze familie aan het voormalige Voorom no: 6 in Overschie een eigen distilleerderij te beginnen die zij 'Distilleerderij De Zon' noemden.

Ze bereidden er hoofdzakelijk likeuren en kruidenbitters en daarmee bleven zij dichtbij hun eigen uit het oude vaderland meegenomen tradities. Zo kent nu nog menig klein dorpje in Duitsland zijn eigen distilleerderij met eigen recepten voor de bereiding van 'magenbitters' en 'likeuren'. Het bedrijf heeft tot aan 1930 als distilleerderij bestaan; daarna werd het een slijterij maar na verluidt was men het oude métier nog niet helemaal vergeten en kon er later nog zo af en toe nog wel van het eigen maaksel worden geproefd. Inmiddels is de

Afbeelding van het altijd met passagiers volgeladen 'Delfse Bootje' vóór distilleerderij De Zon, een geliefde pijlsterplaats voor langsvarende schippers. Frank Stoopman staat links op de foto voor de winkel geleund tegen de lantaarnpaal.

medogenloze slopershamer van Rotterdam langs geweest en is Overschie het mooie stukje Voorom ontnomen.

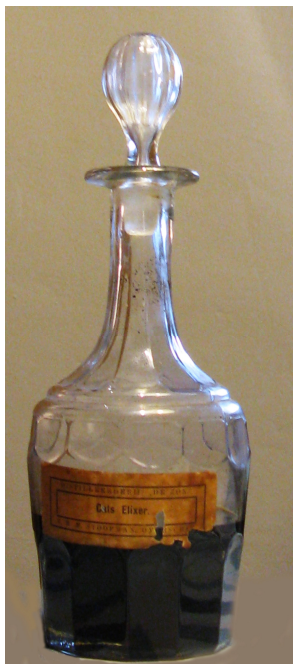
De distilleerderijen uit de omgeving betrokken zowel flessen als de benodigde

traditioneel gestookte moutwijn vanuit het nabij gelegen Schiedam en mogelijk de spiritus in Delft. Frank Stoopman sr kon, zeker in het allereerste begin, ook gewoon bij de buurman even verderop terecht. Hij hoefde daartoe slechts de deur van zijn woning aan de Rotterdamsche Schie uit te gaan; de 'Lage Brug' aan hetzelfde water over te steken en twee panden verder bevond zich in die tijd een moutwijn-stokerij.

Distillateurs gaven over het algemeen de voorkeur aan de neutraal smakende en

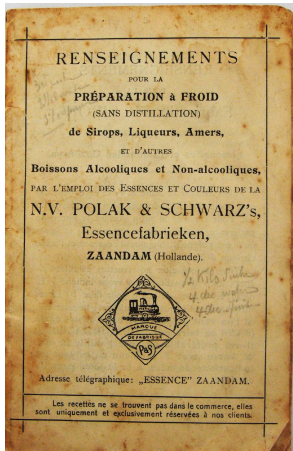
ruikende 'spiritus' waaraan zij dan naar eigen receptuur hun eigen kruidenmengsels toevoegden. Meestal bottelden zij zelf en plakten hun eigen etiket op de fles, Oranjebitter, Koningsbitter of Kwast. Wie een bezoek heeft gebracht aan de tentoonstelling 'De Kelderfles' heeft in een kleine vitrine nog enige oude receptenboekjes kunnen zien liggen. In kleine leefgemeenschappen zoals in Overschie, was het gebruikelijk dat men met zijn eigen kannetje, vaatje of fles naar Stoopman toog om er het gewenste in te kopen. De distilleerderij had daartoe haar eigen tinnen, gemerkte maatkannetjes.

Distilleerderij 'De Zon' is de enige in zijn soort in Overschie waar nog redelijk veel van bewaard is gebleven hoewel enkele andere plekken eveneens met sterke drank in verband gebracht kunnen worden. Zo is op oude prentbriefkaarten aan het type gebouw te zien dat het branderijen geweest moeten zijn. Een eerste navraag in het archief van Rotterdam heeft echter niets opgeleverd. Ook bij het Rotterdamse museum waar zich archieven bevinden die met de belasting van doen hebben kon men ons niet verder helpen.

Van distilleerderij 'De Zon' hangt er in het museum nog een affiche. In het Jenevermuseum te Schiedam hangt precies dezelfde maar die mag onder geen beding het pand aan de Lange Haven verlaten !

Het museum 'Oud Overschie' is in het bezit van een grote aarden voorraadfles afkomstig uit deze distilleerderij. Ook is er in het museum een grote foto te bewonderen van het interieur van de winkel van Frank Stoopman sr. De familie Stoopman zelf en in het bijzonder kleinzoon Frank Stoopman is verder nog in het bezit van een aantal reeds

genoemde receptenboekjes; een oude karaf gevuld met likeur en enige oorkonden. Ook deze attributen werden tentoongesteld in het museum 'Oud Overschie' als onderdeel van de tentoonstelling 'De kelderfles'.

De familie was van huis uit katholiek en in 1860 werd een familiegraf op de begraafplaats van de St Petrus Banden Kerk gesticht. Naast zijn echtgenote ligt Frans Stoopman daar nu begraven

Cees van Olst naar Veenhuizen.

Deze titel zou enkele tientallen jaren terug nogal ominus geklonken hebben. Sinds de oprichting, vroeg in de 19^e eeuw, kwam je in Veenhuizen terecht achtereenvolgens omdat je bijna omkwam van armoede, a-sociaal op straat rondzwierf of een gevangenisstraf moest uitzitten. Voor Cees van Olst is de gang naar Veenhuizen echter een triomftocht. Na het debacle rond de plannen in Schiedam en twee moeilijke jaren in Lelystad met vergeefse pogingen om naast de Bataviawerf een plek te vinden deed de directeur van het Gevangenis museum hem tijdens de tentoonstelling '30jaar Glaskunst' (mei 2009 tot januari 2010)

het aanbod zijn museum naar Veenhuizen over te brengen. Hij krijgt voorlopig de beschikking over twee gebouwen met een optie op nog twee zodat binnen het complex van het gevangenis museum als het ware een klein glasdorp kan ontstaan. Het complex staat op de lijst van Wereld Erfgoed en trekt thans al zo'n honderduizend bezoekers per jaar. Die kunnen voortaan, na het bekijken van de vroegere pijnbank en nadat ze proef gezeten hebben in een van de oude cellen, van hun koude rillingen bijkomen tijdens een van demonstraties glasblazen. Op 15 juni 2010 opent het Nederlands Museum voor Glas en Glastechniek zijn deuren.

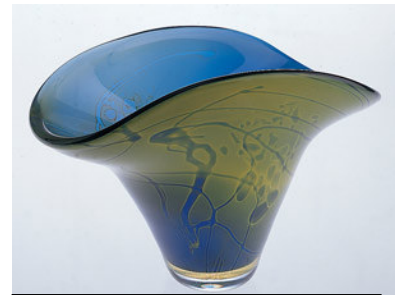
Veenhuizen, wat was daar ook weer mis mee?

In 1818 richtte de Maatschappij voor Weldadigheid een aantal werkkolonies op waar arme gezinnen met kinderen uit de grote steden in werden ondergebracht. Vanaf 1825 woonden er duizenden bedelaars, weduwen en wezen in drie grote dwanggestichten. In 1859 nam de overheid de gestichten over en werden de gebouwen gaandeweg ingericht als gevangenis. Nog steeds zijn drie van de vijf gebouwen als zodanig in gebruik. Pas vanaf 1981 is het dorp voor het publiek toegankelijk. Het hier gevestigde gevangenis museum trekt jaarlijks tienduizenden bezoekers. Het gehele complex behoort nu tot het Unesco Werelderfgoed. Lectoraat over Veenhuizen: Suzanne Jansen; *Het pauperparadijs* (2008)

Cees van Olst blijft inmiddels actief met zijn projecten in Kenia en Ghana, stroomt zoals altijd over van plannen, ziet daartussendoor ook nog kan om mooie dingen te maken en geeft met z'n 72 jaar menig een van 27 het nakijken.

Wie meer wil weten verwijzen we naar zijn websites: www.glasmuseum.nl of www.glasmuseum.tv

Cees van Olst: Object Seduce

Nationaal Glasmuseum bereidt zich voor op heropening in juni. (Excerpt Persbericht)

In het Nationaal Glasmuseum wordt hard gewerkt aan de heropening in juni. Het museum kan zich dan met recht één van de grootste musea op het gebied van designglas noemen in Europa. Buiten het feit dat de gehele collectie voor publiek toegankelijk zal zijn, heeft het museum een eigen glasblazerij waar ontwerpers uit alle windstreken experimenteren.

In het nieuwe museum wordt de gehele collectie zowel digitaal als fysiek voor het publiek ontsloten. Dat is een unicum in Nederland. En in de Glasblazerij wordt naar hartelust geëxperimenteerd door internationaal erkende ontwerpers en kunstenaars, maar ook door het publiek en studenten. De complete collectie zal permanent in het transparante depot van het museum te zien zijn. Dat is gebouwd tussen de vroegere woning van directeur Cochijs en de villa *Lingezicht*, de woning van de voormalige technisch directeur Bunge. Ook de 1600 m² tuin wordt expositieruimte.

Recent heeft het **Nationaal Jenevermuseum in Hasselt** de Schiedamse tentoonstelling 'Louter Reclame' overgenomen. Niet dat ze dat echt nodig hadden. Het museum beschikt over een collectie van meer dan 500 posters en heeft daarover ook een fraaie studie in boekvorm uitgegeven (Karl Scheerlink: *Jenever en Likeur in Kleur*, 1994). Dat beheer en onderhoud van dit erfgoed niet eenvoudig is toont de volgende opsomming van werkzaamheden bij het restaureren van vijf posters waaronder de hierbij afgebeelde poster uit 1920.

Materiaalonderzoek, samenstelling, zuurgraad en watervastheid van papier en inkt vaststellen. Droogreinigen met spons en gompoeier, acclimatiseren in een vochtige omgeving en daarna op een drager in een waterbad leggen. Drogen, vlakken en scheurtjes repareren met Japans papier. Daarna nogmaals ontzuren met sneldrogende ontzuringsvloeistof. Hierna doubleren met Japans papier en tussen vloeipapier enkele dagen in een pers houden om een vlakke prent te krijgen. Retoucheren met aquarel en pastel. Plaatsen in een passe-partout van zuurvrij conservatiekarton. Zo, nu kunnen ook onze kleinkinderen er nog van genieten!

Ledenvergadering bij Distilleerderij H. van Toor in Vlaardingen

Jan Ledegang

Leo Fontyne had het al vaak gevraagd: 'Wanneer komt De Oude Flesch eens op bezoek?' Eindelijk kwam het er van tijdens de algemene ledenvergadering op 28 maart j.l. We verzamelden ons bij restaurant *De Elegast* aan de Markt, eerst voor een kopje koffie of thee met de plaatselijke ijzerkoek en daarna de ruilbeurs. Uiteindelijk bleken ruim veertig deelnemers de rit naar Vlaardingen gemaakt te hebben. De vergadering bracht geen verrassingen, de financiële stukken waren in orde, de begroting was akkoord en de aftredende bestuursleden, voorzitter Harry Wagter en penningmeester Klaas Prins, werden herbenoemd.

De penningmeester kon opgelucht mededelen dat na enkele jaren met een deficiet het jaar 2009 is afgesloten met een klein positief saldo. De verhoging van de contributie blijkt dus een wijs besluit te zijn geweest.

Er werd speciaal stilgestaan bij de gang van zaken rond de samenstelling van ons kwartaalblad. De redactie werkt ruim een half jaar vooruit en streeft naar een databank van zo'n twintig artikelen teneinde de continuïteit te waarborgen. Daartoe wordt een beroep op de leden gedaan voor het aandragen van onderwerpen. Vanwege de voorbereiding van een speciaal Hulstkamp-nummer dat in september zal verschijnen werden belangstellenden uitgenodigd voor een bezoek op 1 april aan het Hulstkampmuseum in Rotterdam. Van deze mogelijkheid hebben inmiddels een tiental leden gebruik gemaakt.

In twee groepen bezochten we daarna het bedrijf van Leo. Indrukwekkend! Een eenmansbedrijf met een groot assortiment aan dranken. Sinds een aantal jaren ook Hofleverancier! Wellicht dankzij de Kandeel, een ouderwets drankje met brandewijn, suiker, verse eieren en specerijen, dat men drinkt bij de geboorte van een kind. Onze "royals" drinken het ook! In blad 112 (maart 2008) is daar uitvoerig over geschreven. Leo vertelde honderduit met grote kennis van zaken. Aansluitend was er een proeverij in zijn proeflokaal, waarbij de Schelvispekel natuurlijk niet ontbrak. We danken Leo hierbij nogmaals voor zijn gastvrijheid en we zijn blij voor thuis wat volle flessen te hebben meegenomen.

25 gesmaakte jaren van *De Vagant* in Antwerpen.

Het Antwerpse café De Vagant, in onze vereniging bekend via uitbater Ronald Ferket, heeft een geschiedenis die teruggaat tot 1967. In 1985 werd Ronald er samen met Vera Aerts eigenaar van. Al snel daarna werd De Vagant aan de Reynderstraat het begrip in jenever. Ter gelegenheid van het feit dat dit gedurende reeds 25 jaar zo'n mooie ontwikkeling heeft doorgemaakt is een prachtig boek uitgebracht. In dat boek getiteld "*25 gesmaakte jaren van De Vagant*" wordt verhaald over de turbulente ontwikkeling van het café. Verder presenteert Ronald er zijn vijftientwintig favoriete jeneveren. Voor het merendeel zijn dit uiteraard Belgische jeneveren. Hij geeft bij elke keuze zijn persoonlijke toelichting. Dit kan helpen bij uw eigen mogelijke ontdekkingstocht door het grote aantal Belgische jeneversoorten en -merken. Een bezoek aan De Vagant kan hierbij zinvol zijn want letterlijk alle jeneveren zijn

Harry Wagter.

hier te koop. Tussen de 150 en 200 soorten heb ik me laten vertellen maar precies zullen we het nooit weten. Op de eerste etage van De Vagant is met ingang van dit jubileum een permanente tentoonstelling ingericht met als onderwerp de jenevers die uit Antwerpen komen. Een smaakvol en interessant ingericht geheel waar Ronald je graag over de bijzonderheden vertelt. Het boek is niet in de handel te koop. U zult er voor naar de Vagant moeten reizen waar het voor € 25,- aan te schaffen is. Dat lijkt me geen straf want Antwerpen is een prachtige stad. Wanneer u ook de tentoonstelling op de 1^e etage wilt bezichtigen is het verstandig eerst even te checken of Ronald aanwezig is. Bezoek is immers alleen mogelijk met een persoonlijke rondleiding. En wanneer Ronald er niet is blijft de deur gewoon op slot!

Een extra slokje Gosebier

Peter Zwaal

Complimenten met het 119ste nummer van De Oude Flesch. Goede artikelen over paardenhoeven en kalkoentjes alsmede over de Gose-bierflessen. In dat laatste artikel van Sebastian Brösel staat dat Gose een bovengistend ('obergärig') bier was maar ik heb enkele maanden geleden op een biercongres in Leuven begrepen dat Gose tot de familie behoorde van de spontaan gistende bieren, waartoe ook de bekende Belgische Lambiek-bieren behoren. Bij spontane gisting worden geen gekweekte giststammen gebruikt maar laat men het vergisten over aan cellen die uit zichzelf in de wortkuipen terecht zijn gekomen. Spontane vergisting is vaak niet zo efficiënt als gecontroleerde vergisting waardoor er relatief veel suikers in het bier achterblijven. Door die nog aanwezige suikers vond er nagisting plaats op fles. Bij die nagisting werd in de lange nauwe hals een natuurlijke prop gevormd van afgewerkte gistcellen.

„Kompliment zur 119. Ausgabe „De Oude Flesch“. Gute Artikel über Pferdehuf-Flaschen, Kalkoentjes und über die Gose Bierflaschen. In dem letzten Artikel von Sebastian Brösel ist die Rede, dass die Gose ein obergäriges Bier ist. Ich habe aber vor einigen Monaten, beim Bierkongress in Leuven, gehört, dass die Gose zur Familie der spontan gärenden Biere gehört. Zu dieser Sorte gehört auch das belgische Lambic-Bier. Bei der spontanen Gärung werden keine gezüchteten Hefestämme benutzt. Die spontane Gärung ist meistens nicht so effizient wie die kontrollierte Gärung, mit der Folge, dass relativ viel Zucker im Bier übrig bleibt. Durch diesen Zucker findet eine Nachgärung in der Flasche statt und es bildet sich ein natürlicher Pfropfen aus Hefe im langen Hals.“

Hallo Herr Zwaal, Vielen Dank für Ihre Kritik! Die Gose stellt einen alten Biertyp dar, den man sicherlich mit den belgischen Lambic-Bier vergleichen kann. Ursprünglich kann man die Gose zu den Bieren der spontanen Gärung zuordnen. Durch den unvollendeten Gärprozess bildete sich im Hals der Goseflasche ein natürlicher Verschluss aus Hefe. Da dieses Getränk einen modernen Wandel der Zeit erlebte, kann man es heute auch in die Gattung der obergärigen Biere einordnen. Es wird überwiegend für die Herstellung die obergärige Hefe verwendet. Fehlgärungen, im Vergleich zur Spontangärung, werden vermindert und ein besserer hygienischer und qualitativer Standard gesichert.

Sebastian Brösel

Koninklijke onderscheiding voor Ton Vermeulen

Op 29 april ontving Ton Vermeulen uit handen van burgemeester Waaijer van Zoetermeer de benoeming tot lid van de Orde van Oranje Nassau als waardering voor het vele vrijwilligerswerk dat hij al vanaf zijn zesde jaar heeft gedaan. Zo was hij o.a. (in de tienerleeftijd) tien jaar lang koster van de H. Nicolaasparochie en vervult hij nog steeds vele functies. In de jaren '80 was hij intens betrokken bij het Historisch Genootschap bij het tot stand komen van het plaatselijk museum. Tot op heden is hij nog steeds een van de pijlers van de Stichting. Van zijn hand verscheen een reeks boeken over de geschiedenis van Zoetermeer. Ook met het Gemeentelijk Erfgoed houdt hij zich bezig. Wij kennen hem vooral als historicus en beheerder van het Bols erfgoed en als altijd de

goedwillende en hulpvaardige vraagbaak omtrent alles wat met gedistilleerd en vooral met flessen te maken heeft. **Proficiat, Ton!**

De Oude Flesch heeft er zagezegd een erelid bij.

Mutaties in het 2e kwartaal 2010

Nieuwe leden:

Dhr. J.B.W.M. van der Groen, Lochtenberg 22, 5296 LL Esch. Tel.nr. 0411-601666

Dhr. J.P. de Groot, Hoptilsterdijk 2, 9027 BC Hijlaard. Tel.nr. 058-2519760

Mw. L. Vosmaer, De Brink 1038, 2553 HX 's-Gravenhage. Tel.nr. 06-23 81 21 02

Nieuwe en gewijzigde e-mailadressen:

Hans Boonman: boonman@chello.nl

Joop van der Groen: joopvandergroen@hotmail.com

Overige wijzigingen:

Het adres van M.J.A. Tobé is nu: 39, Chemin des Abattas

85410 La Caillère St.Hilaire, Frankrijk

CATALONIË GLAS VERPAKKINGEN

FLESSEN · POTTEN · SLUITINGEN · (+ TEFLON INLAGEN)

GLAS IS MILIEUVRIENDELIJK

Streekstraat 48

5041 DN Tilburg

Telefoon 013 - 425440

Telefax 013 - 554082

AMSTERDAM
REPUBLIC
SPIRITS

AMSTERDAMREPUBLIC.COM

Mijn verzameling gebruiksglas
uit de 17e, 18e en 19e eeuw
is nog lang niet compleet...
Voor aantrekkelijke kansen en
uitbreidingen ben ik altijd in de
markt. Harry Wagter
0653-300837wagter@iae.nl

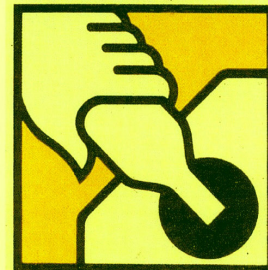
La vie se résume à 4 bouteilles:

**Uitvoeringsorgaan voor de glassector van het
Besluit Beheer verpakkingen en papier en karton**

**Postbus 38
4286 ZG Almkerk
Tel. 0183 40 60 30
Info@duurzaamglas.nl
Duurzaamglas.nl**

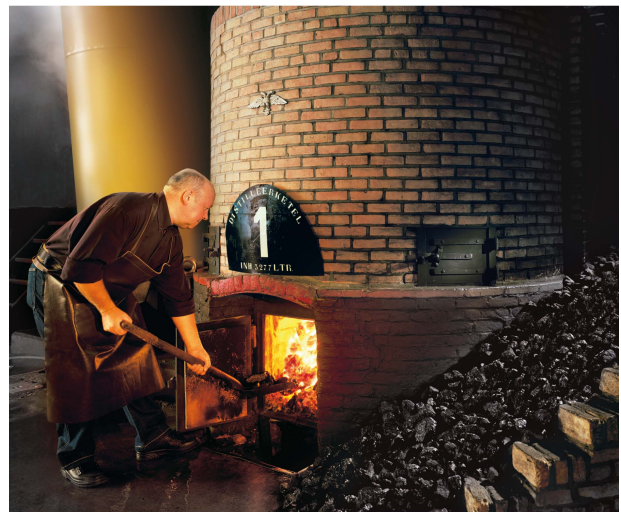
GLASBAK

GLAS IS EINDELOOS

Shake, Serve & Excel

Let the premium range liqueurs of De Kuyper work for you!
Take Sour Grapefruit, our latest taste sensation within our range.
Sour Grapefruit is as close to 'the real thing' as you can get!
It creates a tantalizingly sweet and sour base for your
best cocktails or adds a funky note to your mixes.
Shake, Serve & Excel with the global number 1 Liqueur brand!
www.dekuyper.com The Kuyper Work!

EEN DEEL VAN ONS GEHEIM ZIT IN HET VUUR.

Een deel van het geheim van KETEL 1 zit in het vuur, het vuur onder de oudste nog in werking zijnde distilleerketel van Schiedam. De originele koperen distilleerketel waaraan deze ambachtelijk gestookte graanjenever zijn naam te danken heeft. Het vuur onder deze ketel is niet het enige geheim van het succes van KETEL 1. Het grootste geheim vormt het distilleerproces en de lijst van

ingrediënten die Joannes Nolet in 1691 toevertrouwd aan zijn dagboeken en die nu al meer dan driehonderd jaar veilig liggen opgeborgen in de kluis van Nolet. Maar één Nolet per generatie heeft toegang tot dit zorgvuldig bewaarde geheim. En zo blijft ook de komende generatie de receptuur van KETEL 1 graanjenever het best bewaarde geheim van Schiedam. www.ketel1.nl

KETEL 1. HET BEST BEWAARDE GEHEIM VAN SCHIEDAM

**Mannûh,
kopûh!**

Mannen onder elkaar. hartevelt
www.mannenonderelkaar.nl
Geniet, maar drink met mate.

Pure bekoring
Geniet, maar drink met mate.